

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

Cilt/Volume: 5, Sayı/Issue: 1, Nisan/April 2021

Esra Gül KESKİN

Dr. Öğr. Gör., Uşak Üniversitesi/
Türkiye
esra.keskin@usak.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-8347-1355>

Kuzeybatı (Kıpçak) Grubu Türk Lehçelerinde *cat-* ~ *jat-* ~ *yat-* Fiili Örneğinde Gramerleşme

*The Gramaticalisation on Example of the Verb
of cat- ~ jat- ~ yat- in Northwest (Kipchak) Group
Turkish Dialects*

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 15.03.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 05.04.2021

Yayın Tarihi/Published: 30.04.2021

Atıf/Citation

Keskin, Esra Gül (2021). Kuzeybatı (Kıpçak) Grubu Türk Lehçelerinde *cat-* ~ *jat-* ~ *yat-* Fiili
Örneğinde Gramerleşme. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5 (1), s. 356-388.

DOI: 10.34083/akaded.897607.

Keskin, Esra Gül (2021). The Gramaticalisation on Example of the Verb of *cat-* ~ *jat-* ~ *yat-* in
Northwest (Kipchak) Group Turkish Dialects. *Journal of Academic Language and Literature*, 5 (1),
p. 356-388. DOI: 10.34083/akaded. 897607.

<https://doi.org/10.34083/akaded.897607>

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.

Öz

Gramerleşme bir dile ait sözcüklerin kendi anlamlarını kaybederek birtakım gramatikal işlevler kazandığı süreci ifade etmektedir. Dilde yer alan adlar tarihî süreç içerisinde edatlara veya durum eklerine dönüşebilir. Türkçede fiil çekiminde kullanılan ve zamir kökenli şahıs ekleri diye adlandırılan şahıs eklerinin şahıs zamirlerinden kısalması bunun bir örneğidir. Bağımsız sözlük anlamına sahip fiiller de kendi anlamlarını kaybederek yardımcı fiil işleviyle kullanılabilir. Eski Türkçe döneminden itibaren bunun örnekleri karşımıza çıkmaktadır. Yardımcı fiil özelliği kazanan bir fiilin zaman içerisinde zaman veya kip ekine veya bir fiilimsi ekine dönüşmesi de söz konusudur. “Ayağa kalkmak” anlamındaki *tur-* fiili, henüz Eski Türkçe döneminde bağımsız bir sözlük unsuru olmaktan çıkmış yardımcı fiil işlevi kazanmıştır.

Yine Eski Türkçe döneminde bağımsız sözlük anlamını kaybedip yardımcı fiil olarak kullanılmaya başlayan bir başka fiil de *yat-* fiilidir. Günümüz Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Türk lehçelerinde *cat-* ve *jat-* biçiminde de geçen bu fiil, yardımcı fiil işlevinin yanı sıra zaman ifade eden, sıfat-fiil ve zarf-fiil özelliği gösteren ve cümlenin anlamını pekiştiren birtakım yapılarda karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Türk lehçeleri, gramerleşme, *yat-* (*cat-*, *jat-*) fiili, birleşik fiiller.

Abstract

Grammaticalisation refers to the process where words belonging to a language lose their meanings and gain some grammatical functions. The names in the language can turn into prepositions or suffixes in the historical process. An example of this is the reduction of personal suffixes, called personal suffixes with pronoun origin, which are used in verb conjugation in Turkish, from personal pronouns. Verbs with independent dictionary meaning can also lose their meanings and can be used with auxiliary verb function. We come across examples of this since the Old Turkish period. In time, a verb that has gained the feature of an auxiliary verb, can also be transformed into a tense suffix, a modal suffix or a verb suffix. tur- verb meaning “to stand up” was not an independent dictionary element in the Old Turkish period, but gained the function of auxiliary verb.

Another verb that lost its independent dictionary meaning and started to be used as an auxiliary verb in the Old Turkish period is also yat- verb. This verb, which is also mentioned in the contemporary Northwest (Kipchak) group Turkish dialects in the form of cat- and jat- besides its auxiliary verb function, it appears in some structures that express tense, have the feature of participle and gerundium and emphasis the meaning of the sentence.

Keywords: Northwest (Kipchak) group Turkish dialects, grammaticalisation, the verb of *yat-* (*cat-*, *jat-*), compound verbs.

0. Giriş

Dil, tarihî süreç içerisinde ses, yapı, anlam veya söz dizimi bakımından birtakım gelişme ve değişimler yaşayan canlı bir varlıktır. Başlangıçta varlıkları veya eylemleri adlandıran ve bağımsız bir anlama sahip olan ad ve fiiller zamanla birden fazla anlamı karşılar duruma gelebilir. Bazen de bu sözcükler kendi anlamlarını kaybederek birtakım gramatikal işlevler kazanır ve “gramerleşme” olarak adlandırılan süreç gerçekleşmiş olur. Türkçenin fiil çekiminde kullanılan şahıs eklerinin şahıs zamirlerinden ortaya çıkması, *-yor* şimdiki zaman ekinin Eski Türkçedeki *yori-* fiilinden gelmesi ve *tur-* fiilinin önce bir yardımcı fiil durumuna gelip zamanla bazı lehçelerde fiil çekiminin üçüncü şahıslarında *-Dir*, *-DUR*; *-DI*, *-DU*; *-t* şeklini alıp bir şahıs eki gibi kullanılması vb. Türkçedeki gramerleşme örneklerinden bazılarıdır.

0. 1. Gramerleşme

Türkçe dil bilim sözlüklerinde “*dilin evrim süreci içinde bir sözlükbirimin biçimbirime dönüşmesi*” (Vardar, 2007, 72) veya “*bir asıl biçim biriminin bağlı biçim birimi hâline gelmesi, bir sözlük birimin yaygınlaşarak genelleşmesi ve dil bilgisel bir birim hâline gelişi*” (Karaağaç, 2013, 288) vb. tanımlarla ifade edilen gramerleşme, sözcüklerin zamanla gramatikal işlevler kazandığı bir süreçtir. Bu süreç için “gramerleşme” terimini ilk kez kullanan Meillet, gramerleşmeyi “*bağımsız bir sözcüğün gramatikal unsur durumuna geçişi*” olarak tanımlamıştır (1912, 131). Başlangıçta anlamlı bir sözcüğün gramatikal işlev kazanması olarak değerlendirilen gramerleşmenin bu alandaki çalışmalar doğrultusunda kapsamının daha geniş olduğu ortaya konmuştur. Nitekim Kuryłowicz, gramatikal biçimlerin gelişimini bağımsız sözcüklerin gramatikal bir işlev kazanmasının yanı sıra “*düşük gramatikal konumdaki biçimlerin yoğun gramatikal konuma yükselmesi*” olarak da değerlendirmiştir (1965, 69). Buna göre gramerleşme sözcükten eke giden bir sürecin yanı sıra gramatikal bakımdan daha düşük işleve sahip olan unsurların daha fazla gramatikal işlev kazandığı bir süreci de ifade eder. Lehmann da gramerleşmeyi hem bağımsız sözcüklerin gramatikal unsur hâline gelmesi hem de anlam, söz dizimi ve ses bilgisinin etkileşim hâlinde olduğu daha düşük gramer kategorilerinin daha yoğun gramer kategorileri durumuna gelmesi şeklinde tanımlamaktadır (2002, 11-12). Hopper ve Traugott, gramerleşmenin iki farklı anlama sahip olduğunu belirterek “*leksikal parçaların ve yapıların gramatikal fonksiyonları yerine getirmek için dilsel bağlamın ortaya çıkması*” ve “*gramerleşmiş yapıların yeni gramatik fonksiyonları kazanması*” olduğunu ifade etmişlerdir (2003, 1). Yani gramerleşme; bir sözcüğün ses, yapı veya anlam bakımından aşınıp işlev değiştirerek zamanla gramer unsuru olarak bir işlev kazanması ve gramatik bakımdan daha düşük işlev gösteren unsurların daha yoğun gramatik işleve sahip unsurlar hâline gelmesidir.

Gramerleşme sürecinin birtakım ilkeleri ve bu süreçte ortaya çıkan bazı aşamalar vardır. Hopper ve Traugott (2003, 99-139)’a göre bu ilke ve aşamalar şu şekildedir:

Anlamsızlaşma~Anlam Kaybı: Bu aşama, gramerleşmeye uğrayan sözcüğün anlam içeriğindeki kayıpları ifade etmektedir. Gökçe (2013, 31) anlamsızlaşma için Türkçedeki *tur-*, *yat-*, *ol(t)ur-* fiillerinin yardımcı fiil durumuna geçerken gerçek anlamlarından bazı kayıplar vermesini örnek gösterir. Türkçenin eski dönemlerinde bu fiillerin anlamsızlaşma sürecinin tam olarak gözlenemediği ancak bu durumun çağdaş Türk lehçelerinde açık bir şekilde belirlenebildiğini düşünen yazara göre bunun en önemli kanıtı, *maşın ileriki yol bilân gidip otır* örneğinde olduğu gibi, “*ilgili yardımcı fiillerin öznenin ana fiildeki eylemi durmak, oturmak ve yatmak konumlarında gerçekleştirilmeyeceği fiiller ile kullanılması*”dır (2013, 33).

Ayrılma: Gramerleşen bir unsurun hem kendi özelliklerini koruduğu şekliyle hem de gramerleşmiş şekliyle bir arada yaşayabileceğini gösteren bir süreçtir. Anlamlı bir ad veya fiilin gramerleşmiş olması artık bağımsız bir sözcük durumunda kullanılmayacağı anlamına gelmemektedir.

Kategorisizleşme~Kategori Değiştirme: Bu aşama, bir sözcüğün bağımsız sözcük konumundan gramatikal unsur konumuna geçerken gösterdiği yapısal ve anlamsal özelliklerini kaybetmesini ifade eder. Anlamlı bir fiil eke dönüşme sürecinde *tam fiil* > *yardımcı fiil* > *fiil klitiği* > *fiil eki* şeklinde bir yol izler. Tarihî süreçte, bağımsız anlamlı fiiller yardımcı fiillere; zaman, görünüş ve kip gibi unsurların anlam özelliklerini kazanan yardımcı fiiller klitiğe ve klitikler de eke dönüşme eğilimi göstermektedir (Hopper ve Traugott, 2003, 111).

Katmanlaşma: Gramerleşme, eski biçimleri ortadan kaldıran ve yerine yenilerini yerleştirerek değil aynı anlama sahip farklı şekilleri bir alanda “kümeleme” yoluyla gelişen bir süreçtir (Hopper, 1996, 230). Gökçe, katmanlaşmanın dilde yenilenen yapılarla eski yapıların bir süre birlikte yaşaması ve eski yapıların kullanımdan düşmek zorunda olmamasıyla ilgili bir süreç olduğunu belirtmiş ve bunu “Maytrısimit”teki *kılurlar ârti, kilu yorırlar ârdi* gibi yapılarla örneklendirmiştir (2013, 41).

Özelleşme: Gramerleşmiş bir unsurun bir görevi yerine getirmek için kullanım alanındaki daralmayı ifade eden bir aşamadır. Bu süreç yaşanırken biçimsel seçeneklerin çeşitliliği daralmakta ve seçilen daha az sayıdaki biçimler daha genel gramatikal anlamları üstlenmektedir (Hopper, 1996, 230).

Ses Değişiklikleri~Ses Kayıpları: Genellikle anlamsızlaşmayla bağlantılı görülen bu aşama, gramerleşme sürecinde bağımsız sözcüğün ses bilgisel birtakım değişikliklere uğramasını ifade eder. Bağımsız bir sözcük anlam kaybına uğradığında biçimsel olarak kısalacak ve kısalan bu yapı anlam açısından artık zenginleşemeyecektir (Haspelmath, 1999, 1050).

Sıklık: Gramatikal işlev kazanmış bir birimin belirli bir kullanım sıklığına ulaşmasını ifade etmektedir. Sıklık, ses değişikliklerini veya kayıplarını da beraberinde getiren bir aşamadır. Gökçe, buna *tur-* yardımcı fiilini örnek vermiş ve “*Türkçe fiil birleşmelerine katılan ve metin sıklığı açısından son derece yaygın bir kullanıma sahip*

olan tur- fiilinin daha az metin sıklığına sahip olan fiillerle karşılaştırıldığında ses indirgemesi açısından daha büyük kayıplara uğradığını” belirtmiştir. Karay Türkçesinden *alat* ‘alıyor’ < *al-a tur-ur; *yarıtat* ‘aydınlatıyor’ < *yar-u-t-a tur-ur örneklerine yer veren yazar, *tur-* yardımcı fiilinin şimdiki zaman çekiminde en kısa biçim olan /t/ye kadar giden ses kaybında metin sıklığının önemli bir rol oynadığını düşünmektedir (2013, 38).

Yenileme: Hem dilde var olan eski kategoriler için yeni biçimlerin hem de dilde var olmayan yeni gramatikal kategorilerin ortaya çıkmasını ifade etmektedir. Yenileme sürecini Türkçedeki fiil birleşmeleri açısından değerlendiren Gökçe, Karaçay-Malkar ve Nogay Türkçesinde *Ana Fiil + A + zarf-fiil eki + yardımcı fiil tur- + A + turur* (eski şimdiki zaman şekli) biçiminde ortaya çıkan kesin şimdiki zaman örneklerinin yenileme sürecini göstermesi bakımından dikkat çekici örnekler olduğunu ifade etmiştir: *ala turadı* < **al-a tur- + A + turur* ‘şu an almakta’; *qaray turadı* < **qara-y[a] tur- + A + turur* ‘şu anda bakmakta’ (2013, 39-40).

1. İnceleme

Türkiye Türkçesinde “bir yere veya bir şeyin üzerine boylu boyunca uzanmak” anlamı dışında birçok anlama sahip olan¹ *yat-* fiilinin Eski Türkçe dönemindeki bağımsız anlamları “yatmak; yığılmak, ortada kalmak; yatmak, uzanmak; belli bir vaziyet almak; yatmak, bir yerde uzanır hâlde bulunmak; (kemikler) yığılmak, kötü biçimde ölmek; (cenaze) gömülmeden kalmak, ortada kalmak” şeklinde verilmiştir (Tekin, 1988, 184; Aydın, 2012, 188; Caferoğlu, 2011, 290; Eraslan, 2012, 622; Şirin User, 2010, 537). Daha Eski Türkçe döneminde farklı anlamlar kazanmaya başlayan bu fiilin yardımcı fiil olarak kullanılıp gramerleşmeye başlamasıysa Eski Uygur Türkçesi döneminde gerçekleşir.

yat- fiili ilk defa “Orhun Yazıtları”nda geçer. “Kül Tigin Yazıtı”ndaki (K 9) *ögüm katun ulayu öglerim ekelerim keliñünüm kunçuylarım bunça yeme tiriği küñ boltaçı erti ölügi yurtta yolta yatu kaltaçı ertigiz* (Tekin, 1988, 22) cümlesinde asıl fiil olarak kullanılmıştır. Yine “Orhun Yazıtları”ndan (KT D 24, BK D 20) *barduk yirde edgüg ol erinç kanın subça/ügüzçe yügürti süñükün tagça yatdı* (Tekin, 1988, 14, 44) cümlesinde de sözlük anlamıyla bağımsız bir sözcük olarak kullanılmıştır. Ancak Eski Uygur Türkçesinde *yat-* fiilinin yardımcı fiil olmaya başladığını gösteren örnekler

¹ 1. Bir yere veya bir şeyin üzerine boylu boyunca uzanmak. 2. Uyumak veya dinlenmek için yatağa girmek. 3. Yatay veya yataya yakın bir duruma gelmek, eğilmek. 4. Geceyi geçirmek üzere bir yerde kalmak. 5. Boş yere beklemek. 6. İşlemez, çalışmaz durumda kalmak. 7. Bir özellik kazanmak için bir şeyin içinde beklemek. 8. Belli bir süreyi cezaevinde geçirmek. 9. Ölü gömülmüş olmak. 10. Düz bir duruma gelmek, düzleşmek. 11. Cinsel ilişkide bulunmak. 12. Bir düşüncüyü veya bir öneriyi benimsemek, razı olmak. 13. Heves etmek, eğilmek. 14. Bulunmak, var olmak. 15. Olumsuz veya başarısız bir sonuç almak. 16. İşsiz kalmak, çalışmamak. 17. Bilerek yenilmek, şike yapmak. <https://sozluk.gov.tr/>. Erişim: 13 Mart 2021.

bulunmaktadır. *Anta ötrü bodıs(a)t(a)vning yaş süngükläri inaru bärü anta monta saçılıp yatmışın körüp ät'özlerin birkärü yirke çalıp ögsiräp tınsırap inçä k(a)ltı uluğu ıgaç küçlüg katıg yilkä tokıtılıp kamılmış täg tüşdiler kamultılar ve Kim ärti ärki bıdaçı...ögükk(ä)yäm ät'özün...öngi saçılıp yatur* cümlelerinde *saçılıp yat-* yapısında süreklilik anlamı olmasa da bu fiilin kategorisizleşmesinin Eski Türkçe döneminde başladığı görülmektedir (Gökçe, 2013, 209). Gabain, *yat-* fiilinin *-gAll* zarf-fiil ekini almış bir asıl fiille oluşturduğu *kılğalı yatur män* 'hemen döneceğim' örneğini birleşik fiiller bahsinde zikretmiştir (1988, 109). Bu örnekte *yat-* fiili bağımsız anlamından sıyrılıp bir yardımcı fiil olarak kullanılmıştır. Karahanlı Türkçesinden *Angar tirlür ötrü kör ärsig ärän/Säwüg can yuluglap yatur tag koyan ve Yağı birlä tägsip är atı bädür/Yağısız kişi atı kopmaz yatur* örneklerindeki *-p yat-* yapısında *yat-* fiili sözlük anlamını kaybetmiş ve *-p* zarf-fiil ekiyle birlikte süreklilik fikirlerini işaretleme işleviyle kullanılmıştır. Buna göre *yat-* fiilinin yardımcı fiil olma ve süreklilik işlevi kazanıp gramerleşme süreci Eski Türkçe döneminde başlamış ve Karahanlı Türkçesi bu gelişimin bir ara basamağını oluşturmuştur (Gökçe, 2013, 210).

Eski Türkçede *yat-* şeklinde geçen ve bu dönemde yardımcı fiil durumuna geçerek gramerleşmeye başlayan bu fiil, Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Türk lehçelerinde ses değişiklikleri dolayısıyla farklı biçimlerde bulunmaktadır. Sözcük başındaki /y/leri /c/ yapan Karaçay-Malkar ve Kırgız Türkçesinde *cat-*, sözcük başındaki /y/leri /j/ye çeviren Karakalpak ve Kazak Türkçesinde *jat-* ve sözcük başındaki /y/ sesini koruyan Başkurt, Karay, Kırım-Tatar, Kumuk, Nogay ve Tatar Türkçelerinde *yat-* şeklindedir.

cat- ~ jat- ~ yat- fiili Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Türk lehçelerinin bazılarında sadece "yatmak" veya "uzanmak" anlamına sahipken bazılarında bundan farklı anlamlar da kazanmıştır. Bu fiil; Başkurt Türkçesinde 1. *Yatmak, dinlenmek veya uyumak için uzanmak* 2. *Yaşamak* 3. *Meskûn hâlde olmak, yerleşik olmak* (Özşahin, 2017, 701); Karaçay-Malkar Türkçesinde *yatmak* (Tavkul, 2020, 124); Karakalpak Türkçesinde 1. *Bir şeyin üzerinde yatay durumda bulunmak, uzanmak* 2. *Yatmak, uzanmak* 3. *Bir şeyin aynı yerde durması* 4. *Soğuk veya başka sebeplerle bitkinin hasar görmesi, yıkılıp kalması* 5. *Konaklayıp ayrılmak, yatmak* 6. *Uygun, layık olmak; ilgili olmak* (Uygur, 2019, 231); Karay Türkçesinde *yatmak, uzanmak* (Çulha, 2006, 121; Gülsevin, 2016, 519); Kazak Türkçesinde 1. *Yatmak, uzanmak*. 2. *İstirahat etmek, dinlenmek*. 3. *Uyumak*. 4. *Bulunmak, durmak*. 5. *Uygun, münasip olmak*. 6. *Ait olmak, ilgisi bulunmak* (KTS, 1984, 96; Koç vd. 2003, 167; KEDS-VI, 2011, 180); Kırgız Türkçesinde 1. *Yatmak, bir yere veya bir şeyin üzerine boylu boyunca uzanmak*. 2. *Yatay veya yataya yakın bir duruma gelmek, eğilmek*. 3. *Yatmak, uyumak veya dinlenmek için yatağa girmek*. 4. *Yatmak, boş yere beklemek* 5. *Bulunmak, var olmak, durmak* 6. *Yatmak, ölü gömülmüş olmak* 7. *Belli bir süre hastanede bulunmak, tedavi görmek* 8. *Yatmak, devrilmek, yığılmak, yıkılmak, eğilmek, bükülmek*. 9. *Yatmak, gecelemek, geceyi bir yerde geçirmek*. 10. *Yakışmak, yaraşmak, uygun gelmek* 11. *Yatmak, cinsel ilişkide bulunmak* (Arıkoğlu vd. 2017, 535); Kırım-Tatar Türkçesinde *yatmak* (Muzafarov vd. 2018, 379); Kumuk Türkçesinde 1. *Yatmak* 2. *Durmak; faaliyet hareket durmak,*

işlemesi durmak (Pekacar, 2011, 389); Nogay Türkçesinde 1. *Yatmak, uzanmak* 2. *Bulunmak* (Kalmıkova, 1963, 472) ve Tatar Türkçesinde 1. *Yatmak, dinlenmek veya uyumak üzere uzanmak* 2. *Bir yerde saklanmak, birinin nezaretinde bulunmak* 3. *Yaşamak* (Öner, 2015, 563) anlamlarına sahiptir.

Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Türk lehçelerinde *cat- ~ jat- ~ yat-* fiili yukarıda verilen anlamlarıyla bağımsız bir fiil olarak kullanılmasının yanı sıra; *fiil + zarf-fiil eki + yardımcı fiil* şeklinde oluşan birleşik fiillerde, sıfat-fiil, zarf-fiil, şimdiki zaman, yakın gelecek zaman çekimlerini oluşturan yapılarda ve pekiştirme işlevli bir yapıda yer almaktadır.

1.1. Birleşik Fiil Yapıları

Anlamli bir fiilin gramerleşme sürecindeki ilk basamağı bu fiilin kendi anlamını kaybederek yardımcı fiil kategorisinde kullanılmaya başlanmasıdır. Türkçede yardımcı fiiller bir isimle veya zarf-fiil eklerini almış asıl fiillerle birlikte kullanılarak birleşik fiilleri meydana getirir. *Fiil + zarf-fiil eki + yardımcı fiil* şeklinde ortaya çıkan birleşik fiillerde yardımcı fiiller kendi anlamlarını kaybeder ve asıl fiillere yeterlik, tezlik, süreklilik, yaklaşma gibi anlam özellikleri katar.

Korkmaz, birleşik fiilleri *isim + yardımcı fiil, sıfat-fiil + ol- fiili (karışık fiil) ve fiil + zarf-fiil eki + yardımcı fiil* olmak üzere üç grupta değerlendirmiştir. Üçüncü grupta zarf-fiil eki almış bir fiile “*esas fiilin anlamını tasvir eden ve ona yeni bir anlam özelliği katan yardımcı fiil*” eklenmektedir. Bu birleşik fiillerin bir türü olan süreklilik fiillerinde “*yardımcı fiillerin esas fiile kattıkları anlam incelikleri, türlerine ve birleşme biçimlerine göre bir oluş ve kılışın belirli bir zaman içinde yapıdadırma, bir zamandan beri yapılagelme veya belirli bir durumda kalakalma*” niteliği söz konusudur (2009, 151-152).

Karahan, birleşik fiilleri *bir hareketi karşılayan birleşik fiiller ve bir hareketi tasvir eden birleşik fiiller* olmak üzere ikiye ayırmıştır. Bir hareketi tasvir eden birleşik fiiller “*zarf-fiil eki taşıyan bir fiil ile bir tasvir fiilinin birleşmesinden meydana gelmiştir*” ve “*tasvir fiili, asıl fiile yeterlik, ihtimal, tezlik, yaklaşma vb. anlamlar*” kazandırmaktadır (2013, 77).

Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Türk lehçelerinde *cat- ~ jat- ~ yat-* fiili, *fiil + zarf-fiil eki + yardımcı fiil* şeklinde oluşan birleşik fiillerin yardımcı fiili olarak kullanılmaktadır. Bu birleşik fiil yapısında *cat- ~ jat- ~ yat-* fiili bir asıl fiile -A, -y veya -p zarf-fiil ekleriyle bağlanır ve asıl fiile üst işlev olarak süreklilik ifadesi katar. *cat- ~ jat- ~ yat-* fiilinin bulunduğu *fiil + zarf-fiil eki + yardımcı fiil* şeklindeki birleşik fiil yapıları şunlardır:

1.1.1. Fiil + -A/-O/-y, -p + *cat-* (Kırgız Türkçesi)

Kırgız Türkçesinde, eylemin sürekliliğini ve şu anda devam ettiğini bildiren bu birleşik fiil yapısında *cat-* fiili, -A/-O/-y ve -p zarf-fiil ekleriyle kullanılmaktadır. *bar-* ve *kel-* fiilleri, *cat-* fiiline hem -A hem de -p zarf-fiil ekleriyle bağlanırken diğer fiiller genellikle -p zarf-fiil ekini alır: *bar-a cat-a-t*, *bar-ı-p cat-a-t* ‘gidiyor’, *kel-e cat-a-t*, *kel-i-p cat-a-t* ‘geliyor’, *al-ı-p catat*, *bil-i-p cat-a-t*, *oku-p catat* gibi. *bar-* ve *kel-* fiilleri dışındaki fiillerin -A/-O/-y zarf-fiil ekiyle kullanıldığı da görülmektedir: *süylöş-ö cat-a-t*, *aytış-a cat-a-t*, *kör-ö cat-a-t*. Bu kullanımda iş veya eylemin konuşulan zamandan daha sonra gerçekleşmesi söz konusudur: *Biz, bilgenizbizdi aytışa catabız.* ‘Biz bildiklerimizi **söyleyeceğiz.**’ (Kasapoğlu Çengel, 2017, 281). *cat-* fiili *bar-* ve *kel-* fiillerine geldiğinde /c/ ünsüzünün erimesi ve hece düşmesi sonucu *baratat* < *bar-a cat-a-t*; *keletat* < *kel-e cat-a-t*, *kelatkan* < *kel-e cat-kan*, *baratkan* < *bar-a cat-kan* şekilleri; fiil -p zarf-fiil ekini aldığı zaman ise /c/nin eriyip /p/ ünsüzünün konuşma dilinde tonlulararak /b/ye ve daha sonra /w/ye dönmesiyle *kel-i-p cat-a-t* > *kelibatat* > *keliwatat*, *al-ı-p cat-a-t* > *alıbatat* > *alıwatat*, *kör-ü-p cat-a-t* > *körübatat* > *körüwatat* şekilleri ortaya çıkmaktadır (Kasapoğlu Çengel, 2017, 281). *cat-* fiiliyle kurulan birleşik fiillerde olumsuzluk, asıl fiilin veya *cat-* fiilinin üzerine olumsuzluk ekinin getirilmesi suretiyle iki şekilde yapılmaktadır: *Men dele oşonu aytıp catpayımbı.* ‘Ben de bunu **söylemiyor muyum?**’, *Moyundagı mildetti aktaruuga ıngayluu uçurda kütüü kerek, anday uçur azırınça kelbey catat.* ‘Üzerine aldığı görevi başarmak için uygun bir fırsat kollayacaktı, o fırsat şimdiye kadar **ele geçmemişt**i.’ (Tan, 2010, 102).

cat- fiili, Kırgız Türkçesinde hem bağımsız sözcük anlamıyla hem de bu anlamını kaybettiği şekliyle kullanılmaktadır. *Abıllar catkan cer.* ‘Evluların **yattığı** yer.’ *El Adabiyatı* (Arıkoğlu vd. 2017, 23) cümlesinde bağımsız anlamıyla kullanılan *cat-* fiili bu anlamını kaybettiği için *anlamsızlaşma*, bağımsız anlamıyla olan kullanımını ve yardımcı fiillerdeki işlevini aynı anda devam ettirerek *ayrılma*, bağımsız bir sözcükten yardımcı fiil kategorisine geçerek *kategorisizleşme* aşamalarını geçirmiştir. Kırgız Türkçesinde fiillerin sürekliliğini ifade etmek için yaygın bir kullanım alanı kazanan *cat-* fiili, hem bu işlevle bir kullanım *sıklığı* kazanmış hem de bahsedilen süreklilik işlevi için *özelleşmiş* yani bu işlevi yerine getirmek için tercih edilen bir yapı olma özelliğini kazanmıştır. Kullanım sıklığının bir sonucu olarak *cat-* fiilinin *ses kayıpları* verdiği de görülür. *cat-* fiilinin *bar-* ve *kel-* fiilleriyle olan birlikteliğinde *baratat*, *keletat* şekillerinin ortaya çıkması bunun örneğidir. *cat-* fiili Kırgız Türkçesinde süreklilik ifade eden diğer yardımcı fiillerle aynı işlevi yerine getirdiği için *katmanlaşma* ve *yenileme* aşamaları da kendini göstermektedir.²

Tan, birleşik fiillerde *cat-* fiilinin işlevlerini şöyle sıralamıştır: 1. *bar-*, *kel-* ve *ket-* gibi fiillerle kullanıldığında devamlılığı, sürekliliği göstermekle birlikte yön bildirme

² Kırgız Türkçesinde *cat-* yardımcı fiili dışında süreklilik ifade eden diğer yardımcı fiiller *cür-*, *otur-* ve *tur-* yardımcı fiilleridir (Kasapoğlu Çengel, 2017, 277).

anlamı da yer alır: *Neçen cıldan beri birgeleşip turup kele catabız.* ‘Nice yıldan beri birlikte **oturuyoruz.**’ 2. Bazen konuşmayla eş zamanlı gerçekleşen eylemi tasvir eder: *Kazıp catıp keede toktoy kalıp, aylanasin abaylap karap çıgıp cattı.* ‘**Kazarken** ara sıra duruyor ve çevresine dikkatle bakıyordu.’ 3. Eylemin uzadığını göstermekle birlikte kullanıldığı kip ekiyle gerçekleşme anından sonra da devam edeceğini gösterir: *Başka tüşkönün körö catarbız.* ‘Başımıza geleni, alnımıza yazılanı **göreceğiz.**’ 4. Bazen bir eylemi değil sadece bir durumu bildirir: *Rimdin ökül-akimi, sen dal oşondon çoçulap catkanıñdın cönü bar.* ‘Roma’nın valisi, sen tam bu sebeple **korkmakta** haklısın.’ (2010, 95-101).

cat- fiili aşağıdaki örneklerin ilkinde *ak-* fiiline *-p* zarf-fiil ekiyle bağlanmış ve bu eylemin sürekliliğini ve devamlılığını ifade etmiştir. İkinci örnekteyse *kayrıl-* fiiline yine *-p* zarf-fiil ekiyle bağlanan *cat-* fiili devam eden bir durumu ifade etmiştir:

Ak-Ögüz kum taşı köçküdüy köçüp turgan, kuktusunda atan töönü ala saldırgan acaan darıya ağıp catkan, kırsık aylangan cer eken. ‘Ak-Ögüz, kumun taşın devamlı sürüklendiği, kanyonunda hırçın nehrin buğraları devirerek **akıttığı**, felaketlerin eksik olmadığı yermiş.’ *Kırgız-Tuu* (Arikoğlu vd. 2017, 25)

Folklorgo kayrılıp catışının obyektivdüyü sebebine tuura açkıç tapkan bolobuz. ‘Folklerden **yararlanmasının** gerçek sebebini belirlemede ipucu bulmuş oluruz.’ *L. Ükübayeva* (Arikoğlu vd. 2017, 34)

1.1.2. Fiil + -A/-y, -p + jat- (Karakalpak, Kazak Türkçesi)

Bu birleşik fiil yapısı, Karakalpak Türkçesinde hareketin devam ettiğini ve bu devamlılığın uzun süreli olduğunu ifade eder. *jat-* yardımcı fiili *-p* zarf-fiil ekini almış bir asıl fiille birlikte kullanılmaktadır: *fiil + -p + jat-* (Uygun, 2010, 200).

Karakalpak Türkçesinde *jat-* fiili sözlük anlamından uzaklaşıp yardımcı fiil işlevi kazanmıştır. *Ayrılma* aşamasının bir sonucu olarak *jat-* fiili bu lehçede bağımsız anlamını da devam ettirmektedir: *Jatırsañ sen narday şögip,/Ruvhuñ jana-jana.* ‘**Yatarsın** deve gibi çöküp, ruhun yana yana.’ (Patiyma Mırzabayeva, Ana Jer, TDTEA). *Anlamsızlaşma* ve *kategorisizleşme* aşamalarının gözlemlendiği bu yapıda ayrıca kullanım sıklığı ve süreklilik ifade eden bir fiil olarak *özelleşme* de gerçekleşmiştir ancak Karakalpak Türkçesinde kullanılan *-p jat-* yapısında *ses kayıpları* söz konusu değildir. *jat-* fiili süreklilik ifade eden diğer yardımcı fiillerle birlikte aynı işlevi yerine getirerek *katmanlaşma* ve *yenileme* aşamalarını da gösterir. Aşağıda verilen örneklerde *jat-* fiili; devam eden, süren eylemleri tasvir etmektedir:

Deryanıñ jağasında kiyik-kulanlardı atıp jürsem, deryanın boyında üyilip-tögilip jatkan köp adamnıñ tiğilgen köp şatırdıñ üsinen şıktım. ‘Nehrin boyunda geyik ve kulanları avlarken kıyıda **eğilip giden** birçok adama, kurulmuş birçok çadıra rastladım.’ (Sarigül Bahadırova, Tomaris hem Kir, TDTEA)

Şoşkalar kavınğa jaña kelgende **jasırınıp jatkan** korıkşı-sabırbay birden tep berip jalğızaktı avdarıp urdu. ‘Domuzlar kavuna yeni geldiğinde **gizlenmekte olan** bekcı Sabırbay, birden öne fırlayıp yaban domuzunu kaldırıp yere vurdu.’ (Nejim Devkara Ulı, Batırlık, TDTEA)

Kazak Türkçesinde *jat-* fiili *-p* zarf-fiil ekini almış asıl fiillerle birleşik fiil oluşturur ve bu fiiller birbirinden ayrı yazılır: *fiil + -p + jat-* (şirip *jat-*, jayılp *jat-*) (Ergönenç Akbaba, 2011, s. 108). Süreklilik anlamı taşıyan bu birleşik fiil oluş ve kılışın aralıklı veya aralıksız olduğunu ifade etmektedir. *jat-* fiili hem canlı hem cansız varlıklar için kullanılabilir (Ergönenç Akbaba, 2011, 112-115). Aşağıdaki örneklerde *jat-* fiili cansız varlıklarla kullanılmış ve her iki örnekte de eylemin sürekliliğini, devam ettiğini bildirmiştir. İlk örnekte *qural-* fiiline *-p* zarf-fiil ekiyle bağlanan *jat-* fiili, aldığı *-qan* sıfat-fiil eki ve sonrasında gelen *kez* sözcüğünün de katkısıyla zaman ifade eden bir yapı hâline gelmiştir. İkinci örnekteyse *süyretil-* fiiline yine *-p* zarf-fiil ekiyle bağlanmış ve bu eylemin sürekliliğini ifade etmiştir:

Äli esimde, bizdiñ diviziya jañadan **quralıp jatqan** kezde ol ştabka kelip edi. ‘Hâlâ aklımda, bizim bölüm yeniden **kurulurken** o merkeze gelmişti.’ B. Momışulu (KEDS-VI, 2011, 27)

Ornınnan tik köterilip ketkizbey, jürgizbey, eki ayaqtıñ **süyretilip jatqanına** qorlanamın. ‘Yerimden kalkıp hareket edemeden iki ayağımın **sürüklenmesine** üzüldüm.’ N. Ğabdullin (KEDS-VI, 2011, 52)

Kazak Türkçesinde *jat-* yardımcı fiili *kel-* ve *bar-* fiillerine *-A* zarf-fiil ekiyle bağlanmaktadır: *fiil + -A + jat-*. Eylemin önceden başlayıp şu anda da devam ettiğini ifade eden bu birleşik fiil yapısında, acele edilmeden yapılan veya daha sonra da tamamlanabilecek olan eylemin gerçekleşmesi için vaktin olduğu, zamanın müsait olduğu anlamı vardır (Ergönenç Akbaba, 2011, s. 110). Aşağıda *jat-* fiilinin *bar-* ve *kel-* fiilleriyle birleştiği örneklere yer verilmiştir. Bunların ilkinde *kel-* fiiline *-e* zarf-fiil ekiyle bağlanan *jat-* fiili aldığı *-qanda* zarf-fiil ekinin de işleviyle zaman bildirmektedir:

Patşanıñ taqtan tüskenin aytuwğa **kele jatqanda**,/Baylar men äkim qas bolıp,/Japtırğan eken türmege. ‘Padişahın tahttan indiğini söylemeye **gelirken** zenginler ve hâkim düşman olup kapattırılmış zindana.’ O. Şipin (KEDS-VI, 2011, 59)

Awır qayğı alıp boydı,/Olar keyin **bara jattı**./Bir jawınger qalıp qoydı,/Büyirinen jaraqattı. ‘Ağır acı kaplayıp vücudunu, onlar sonra **gitti**. Bir cengâver kaldı, böğründen yaralandı.’ S. Mäwlenov (KEDS-VI, 2011, 72)

jat- fiili, *bar-* ve *kel-* fiilleriyle ikili birleşik fiil yapıları oluşturmakla birlikte üçlü birleşik fiiller de oluşturmaktadır. İlk yardımcı fiilin *bar-* veya *kel-* fiili olduğu ve Kazak Türkçesinde işlek olarak kullanılan bu yapılarda zarf-fiil ekini almış asıl fiil ve zarf-fiil ekini almış *bar-* ve *kel-* fiilleri birbirinden ayrı yazılır: *fiil + -p + bar-/kel- + -A + jat-* (ketip *bara jat-*, aytıp *kele jat-*) (Ergönenç Akbaba, 2011, 106). *-p bara jat-* birleşik fiil

yapısı süreklilik anlamı taşımakla birlikte hareketin büyümesi, artması; hızlı bir şekilde ve şiddeti artarak merkezden uzaklaşma; hareketin gittikçe daha iyiye ve kötüye yönelmesini ifade eder. Bu birleşik fiil yapısında, bazı asıl fiiller “varmak, gitmek” anlamını taşımaktadır (Ergönenç Akbaba, 2011, 116-119). *-p kele jat-* birleşik fiil yapısında gelişme aşaması ve sürekliliği ifade edilen eylemin yavaş yavaş geliştiği anlatılmaktadır. Süreklilik; aralıksız, geçmişte başlayıp bugüne uzanan ve yavaş yavaş başlayıp gittikçe daha çok gelişen şekillerde olabilir (Ergönenç Akbaba, 2011, 119-123). Aşağıdaki örneklerden ilkinde *bara jat-* yapısı *qal-* fiilinin sürekliliğini tasvir ederken ikinci örnekteyse *kele jat-* yapısı *tön-* fiilinin sürekliliğini ifade etmektedir:

Anasının jangız qalıp bara jatqanın naq biz oyına tüsirgendey boldıq. ‘Annesinin yalnız kaldığını tam olarak biz aklına düşürmüş gibi olduk.’ K. Qazıbayev (KEDS-VI, 2011, 35)

Qayrat qılar dārmen joq, minaw janqaday juqa sandıqtın işinde töbeden tönip kele jatqan ajaldı kütip otıruw tipti awır eken. ‘Çare yok, bu yonga gibi ince sandığın içinde tepede dönüp duran önceli beklemek mutlaka zordur.’ T. Axtanov (KEDS-VI, 2011, 40)

Kazak Türkçesinde *jat-* fiili sözlük anlamından sıyrılarak yardımcı fiil işlevine sahip olmuş ve kullanım sıklığı kazanarak süreklilik işlevini yerine getiren bir yardımcı fiil olarak özelleşmiştir. Anlamsızlaşma, kategorisizleşme, sıklık ve özelleşme aşamalarından geçen *jat-* fiili ayrılma aşamasının bir göstergesi olarak hem bağımsız sözlük anlamıyla hem de yardımcı fiil işleviyle kullanılmaktadır: *-Bürge degennen şığadı-av, osı mına şolak koldıñ zardabınan gospitalde uzak jatıp, elge 1948 jılı zorğa oralđım. ‘-Bu çolak kolum yüzünden hastanede uzun süre kalıp 1948 yılında eve ancak dönebildim.’ (Kalihan Iskakulı, Akrabalar, TDTEA). *jat-* fiili Kazak Türkçesinde süreklilik ifade eden diğer yardımcı fiillerle aynı işlevi yerine getiren bir yardımcı fiil olarak katmanlaşma ve yenileme aşamalarını da geçirir ancak *-p jat-*, *-A jat-* ve *-p bara/kele jat-* yapılarında ses kayıpları meydana gelmemiştir.³*

1.1.3. Fiil + -A/-y, -p + yat- (Başkurt, Kırım Tatar, Kumuk, Nogay, Tatar Türkçesi)

Başkurt Türkçesinde *yat-* fiili; *-A/-y* veya *-p* zarf-fiil eklerini almış bir fiille süreklilik fiillerini oluşturur. Bu tür yapılar asıl fiile bir süreklilik ifadesi kazandırmakla birlikte şimdiki zamanda sürekli olarak yapılan iş, oluş ve hareketleri ifade eder: *uzıp yatamın* ‘geçiyorum’ (Yazıcı Ersoy, 2018, 343). Aşağıdaki örneklerde *yat-* fiilinin hem *-A* hem *-p* zarf-fiil ekiyle kullanıldığı örneklerle yer verilmiştir. Bu örneklerin ilkinde *-a* zarf-fiil ekiyle *bar-* fiiline bağlanan *yat-* fiili, aldığı *-kanda* zarf-fiil ekinin sahip

³ Karakalpak Türkçesinde *jat-* yardımcı fiilinin yanı sıra *otur-*, *tur-*, *jür-*, *göy-*, *ber-*, *kel-* ve *gör-* yardımcı fiilleri de süreklilik ifade etmektedir (Uygur, 2010, 200-203). Kazak Türkçesindeyse *tur-*, *otur-* ve *cür-* yardımcı fiilleri süreklilik ifade eder (Tamir, 1999, 1106).

olduğu işlevle de birlikte zaman ifade etmiştir. İkinci örnekteyse *sesel- fiiline -p* zarf-fiil ekiyle bağlanan *yat-* fiili eylemin sürekliliğini ifade etmiştir:

Bay bara yatqanda yéleklék kürép, unı süpley başlanı. ‘Zengin **gittiği sırada** bir çilek tarlası görüp onu karıştırmaya başladı.’ *Masal* (Özşahin, 2017, 544).

Avıl kunagındağı şikelle koştabak-koştabak it büşelep ultırmaha la, yıvasa-bavırhak işe neme öştelde seselep yatmaha la, hıy tigeneñ baytak ine bında. ‘Köy misafir sofrasındaki gibi, büyük tabaklarla et buhar yayıp durmuyorsa da yağda kızartılmış pişti, bağircık gibi hamur işi yiyecekler masada **saçılmamışsa** da ikram dediğin burada da sayısızdı.’ (Tansulpan Garipova, Baltıp Ürel Genem, TDTEA)

Kırım Tatar Türkçesinde *yat-* fiili -A zarf-fiil ekiyle bir fiile bağlanarak birleşik fiil oluşturur (Yüksel, 2007, 860). Verilen örneklerin ilkinde *yat-* fiili *piş-* fiiline -e zarf-fiil ekiyle bağlanmış ve aldığı -ganda zarf-fiil ekiyle zaman ifade etmiştir. İkinci örnekteyse *yat-* fiili *kel-* fiiliyle bir birleşik fiil yapısı oluşturmuş ve bu fiilin şu anda devam ettiğini ifade etmiştir:

Künlernin birinde alma pişeyatganda padişa büyük oğluna şöyle dey: -Oğlum sen yahşı silalan, atına min de altın almanı garavullamağa bar. Mugayt olmasag onı kene gayıp etermiz. ‘Günlerin birinde elma **olgunlaşınca** padişah büyük oğluna şöyle der: -Oğlum, sen güzelce silahlan, atına bin de altın elmayı beklemeye git. Ona sahip çıkmazsak yine onu kaybederiz.’ (Bakırcı, 2010, 145, 150).

Baqsalar qartlar kogetnin üstinde yatır ekenler. Qartlardan birisi: -Mınavı kele yatqanlar kimler eken?- dey. ‘Bir de baksalar, yaşlılar otların üstünde yatıyorlar. Yaşlılardan biri: -Şu **gelenler** kim acaba, der.’ (Çorabatır Destanı, TDTEA)

Kumuk Türkçesinde -p zarf-fiil ekini almış bir asıl fiil ve *yat-* fiilli birleşik fiiller hareketin devam etmekte olduğunu belirtir: *İgit ne at oynatar, ne de yer harmap yatar.* ‘Yiğit ne at oynatır, ne de yeri elle **yoklayıp durur.**’ (Gül, 2020, 116). Ancak *yat-* fiiliyle oluşan birleşik fiiller Kumuk Türkçesinde sık kullanılmamaktadır. Aşağıda verilen örneklerde *yat-* fiili *avru-* ve *söyle-* fiillerine -p zarf-fiil ekiyle bağlanmış ve bu fiillerin sürekliliğini ifade etmiştir:

Ogar hürmet etip avrup yatgan töşegimden turup, rayondan ari uzatıp gelgenmen, dağıdalar da bar... ‘Ona hürmet etmek için hasta **yatıp durduğum** yatağımdan kalkıp rayondan buraya kadar gelmişim, dahası da var...’ (Hayrulla Davutov, Talada, TDTEA)

Eki yaman bir-birine betleşse,/Yarevke söylep yatarlar;/Eki batır bir-birine betleşse,/Oybolatga oysuz canın satarlar. ‘İki yaman birbiriyle çekişse, dalkavuk gibi **konuşurlar**; iki yiğit birbiriyle çekişse, kılıca düşünmeden canlarını satarlar.’ (Kanna Kazak Yırlar, TDTEA)

Nogay Türkçesinde *-p* zarf-fiil ekini alan asıl fiiller *yat-* fiiliyle “kesintisiz sürekliliği” ifade eden birleşik fiiller oluşturur ve bunlar birbirinden ayrı yazılmaktadır: *yayrap yat-*, *sozılıp yat-* (Ergönenç Akbaba, 2011, 108-109). Süreklilik anlamı taşıyan bu birleşik fiil oluş ve kılışın aralıklı olarak devam ettiğini ifade eder. *yat-* fiili hem canlı hem cansız varlıklar için kullanılabilir (Ergönenç Akbaba, 2011, 112-115). Aşağıda verilen örneklerde *yat-* fiili *iyelik et-* birleşik fiili ve *tösel-* fiiline *-p* zarf-fiil ekiyle bağlanmış ve bunların sürekliliğini ve devam ettiğini ifade etmiştir:

El arası tınp, birevdin birev men isi yok, ar kim öz tilegin, öz süygenin etip yaşaytagan, atadın balaga, üykennin kişkeyge, baydın kullıkşıga, alladın kullarına iyelik etip yatkan zamanları. ‘İl arasında sakince kimsenin kimseyle işinin olmadığı, herkesin kendi dileğini, istediğini gerçekleştirerek yaşadığı, babanın çocuğuna, büyüğün küçüğe, zenginin işçiye, Allah’ın kullarına **sahiplik ettiği** zamanlar.’ (Basir Abdullin, Kırbatırları, TDTEA)

Sonday edi Abizovtñ samoleturin astında töselip yatkan yerdin sole körıp turgan küni. ‘Böyleydi Abizov’un uçağının altında **uzanıp giden** yerin şimdi gördüğü gün.’ (Fazıl Apasoviç Abdülcelilov, Kvadrat “46-76”, TDTEA)

Tatar Türkçesinde *yat-* fiili, *-A/-y* ve *-p* zarf-fiil ekini almış fiillerden sonra gelerek birleşik fiiller yapar ve asıl fiile devamlılık, süreklilik anlamı katar (Kerimoğlu, 2014: 129-130). *yat-* yardımcı fiiliyle oluşan birleşik fiiller “cansız nesne adlarıyla birlikte kullanıldıklarında nesnelerin durumlarını, şekillerini, konumlanışlarını” ve “insana özgü adla ve kişi adlarıyla birlikte uzun zamana yayılmış durumları” ifade eder (Şahan Güney, 2015, 212-213). Aşağıdaki cümlelerde *yat-* fiili, *êşle-* ve *yötkêr-* fiillerine *-p* zarf-fiil ekiyle bağlanmış ve bu fiillerin sürekliliğini, devamlılığını bildirmiştir:

Min, rehetlenêp, köle-köle yöğêrdêm. Atılıp öyge kaytıp kêrdêm. İşêk töbênde bökreyêp nidêr êşlep yatkan ebiyêmnê de berêp yıga yazğanmın. ‘Ben rahat rahat gülererek koştum. Sıçrayıp eve girdim. Kapı dibinde eğilip bir şeyler **yapıp duran** ninemi de neredeyse düşürecektim.’ *Beyremova* (Öner, 2015, 66).

Tamağ tuymadı, kiyêm kürmedêm./Kannar yötkêrêp yatasım bêlmêdêm. ‘Karnı doymadı, giyim görmedim, kanlar **öksürüp duracağımı** bilemedim.’ *Beyit* (Öner, 2015, 587)

Başkurt, Kırım Tatar, Nogay ve Tatar Türkçesinde *anlamsızlaşma*, *ayrılma*, *kategorisizleşme*, *sıklık* ve *özelleşme* aşamalarından geçen *yat-* fiilinin bulunduğu yapılar *ses kayıpları* gerçekleşmemiştir. Bahsedilen lehçelerde *yat-* fiili süreklilik ifade eden bir yardımcı fiil şeklinde kullanım *sıklığı* kazanmış ve bu işlev için tercih edilen bir yardımcı fiil olarak *özelleşmiştir*. Süreklilik bildiren diğer yardımcı fiillerin yanı sıra *yat-* fiilinin de süreklilik işlevini yerine getirmesi *katmanlaşma* ve *yenileme* süreçlerine işaret eder. Yardımcı fiil işlevini kazanan *yat-* fiilinin bağımsız sözcük anlamı tamamen kaybolmamış ve bu fiil bağımsız anlamıyla kullanılmaya da devam

etmiştir. Başkurt Türkçesi: *Abzıkayım bigerek matur iné/Ƙara iné unuñ ƙaştarı./German yerzerende yatıp kaldı./Abzıkayımdıñ geziz baştarı.* ‘Ağabeyciğim çok güzel idi, kara idi onun kaşları. Alman topraklarında **düşüp** kaldı, ağabeyciğimin aziz başı.’ Yır (Özşahin, 2017, 18), Kırım Tatar Türkçesi: *Şu tüşni körgeninin sabasına, o oğlundan gospitalde yatıp çıqqanı aqqındaki mektüpni alğan edi.* ‘Bu rüyayı gördüğü gecenin sabahında, oğlunun hastanede **yattığını** ve iyileşip çıktığını anlatan bir mektup almıştı.’ (Huriye Edemova, Ğayıp Askernin Anası, TDTEA), Nogay Türkçesi: *Men yatarman şuvıldaskan aslıkta.* ‘Ben **yatarım** hışırdayan ekinde.’ (Magomed Ali Hanov, Son Yır, TDTEA), Tatar Türkçesi: *Tav östünde utırğan ul uyğa batқан; kanatları talğan kilêş cirge yatğan.* “Dağ başında oturmuş düşünceye dalmış; kanatları düşük hâlde yere **yatmış.**” Taktaş (Öner, 2015, 51). Kumuk Türkçesinde de çok işlek olmamakla beraber bağımsız anlamını kaybederek yardımcı fiil işleviyle kullanılan *yat-* fiilinde *anlamsızlaşma*, *ayrılma* ve *kategori değiştirme* aşamalarının gerçekleştiği söylenebilir de işlek bir kullanıma sahip olmadığı için *sıklık* ve *özelleşme* tam olarak gerçekleşmemiş gibi görünmektedir. Kumuk Türkçesinde *yat-* fiili bağımsız sözcük anlamıyla daha sık kullanılır: *Geçe yatganda ariv görgeñ planlarım, erten turganda qıyıymay çığa.* ‘Gece **yatınca** beğendiğim planlarım, sabah kalktığımda uygun gelmiyordu.’ (Ahmet Ustarhanov, Süyüvñü Soqmaqları, TDTEA). *yat-* fiilinin oluşturduğu birleşik fiil yapısında *ses kayıpları* ortaya çıkmamıştır.⁴

1.1.4. Fiil + -A/-y, -p + yatır (Nogay Türkçesi)

Nogay Türkçesinde *yatır* yardımcı fiili *-A/-y* ve *-p* zarf-fiil ekleriyle bir fiile bağlanarak süreklilik bildiren birleşik fiilleri oluşturur: **öte yatırğan** ‘geçmekte olan’ (Ergönenç Akbaba, 2007, 661). *yatır* biçiminde kalıplaşan bu fiilin de *anlamsızlaşma*, *ayrılma*, *kategorisizleşme*, *katmanlaşma*, *yenileme*, *sıklık* ve *özelleşme* aşamalarından geçtiği söylenebilir. Ancak *yat-* fiilinde herhangi bir *ses kaybından* söz edilemez. Verilen örneklerde de görüleceği gibi bu birleşik fiil yapısında asıl fiil ve *yatır* yardımcı fiili birleşik yazılmaktadır. Bu yazım biçimi, zamanla bu yapıda ses kayıplarının ortaya çıkabileceği şeklinde yorumlanabilir. Aşağıdaki cümlelerde *yatır* yardımcı fiili *kel-* ve *bol-* fiillerine *-A* zarf-fiil ekiyle bağlanmış ve bu fiillerin sürekli ve devamlı oluşunu bildirmiştir:

Bir zamanda, esin bir az yiyip alıp tınlasa, yılgadıñ işi men birevdin algasap beri keleyatırğanın sezdi. ‘Bir zaman sonra, akli biraz yerine gelip dinlediğinde geçidin

⁴ Başkurt, Kırım Tatar, Kumuk, Nogay ve Tatar Türkçesinde *yat-* fiili dışında süreklilik ifade eden yardım fiilleri şu şekildedir: *tur-*, *ultır-*, *yürü-* (Yazıcı Ersoy, 2018, 343); *ber-*, *kel-*, *kal-*, *otur-*, *tur-*, *yür-* (Yüksel, 2007, 860); *bak-*, *bar-*, *başla-*, *bit-*, *gel-*, *gör-*, *kal-*, *kara-*, *koy-*, *oltur-*, *tokta-*, *tur-*, *tüş-*, *yürü-* (Gül, 2020, 82-117); *bar-*, *kel-*, *otır-*, *tur-*, *jür-* (Ergönenç Akbaba, 2007, 660); *kür-*, *tor-*, *kal-*, *utır-*, *töş-*, *kil-*, *tot-*, *mataş-*, *bar-* (Kerimoğlu, 2014, 129-130).

içinden birinin ilerleyerek **gelmekte olduğunu** sezdi.’ (Fazıl Apasoviç Abdülcelilov, Küşlilerdin Ayeli, TDTEA)

Yasının mazallı yigit bolayatırğanına süyindi, soñ seskenip ketip: -Turataganımdı karatağı, şırakşım, - dedi. ‘Oğlunun yiğit bir delikanlı oluşuna sevindi, sonra birden sıçrayıp: -Duruşuma da bak hele, canım, dedi.’ (Suyun İmamaliyeviç Kapayev, Bekbolat, TDTEA)

1.1.5. Fiil + emir kipi eki + dep + jat- (Kazak Türkçesi)

Kazak Türkçesinde emir kipi ekini almış bir asıl fiil, *dep* ve *jat-* fiilinin oluşturduğu bu birleşik fiil yapısı eylemin henüz tam olarak gerçekleşmediğini ancak gerçekleşmek üzere olduğunu ifade etmektedir: *Janındağı attıların birewi jerge tüsip tuzaqtı ileyin dep jatqanda onıñ da üstinen asırıp bir attı. ‘Yanıdaki atlılardan biri yere inip tuzağı asayım derken onun da üzerinden bir silah attı.’ (Ergönenç Akbaba, 2011, 115-116). jat-* fiilinin yer aldığı bu yapıda gramerleşmenin *anlamsızlaşma, ayrılma, kategorisizleşme, sıklık ve özelleşme* aşamalarının gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Ancak herhangi bir *ses kaybı* söz konusu değildir. Aşağıda verilen örneklerde teklik birinci şahıs emir kipi ekiyle çekimlenmiş *je-* ve *ber-* fiiliyle birlikte *dep jat-* biçimi kullanılmıştır. Bu cümlelerde *je-* ve *ber-* fiillerinin henüz gerçekleşmediği, gerçekleşmek üzere olduğu yani gerçekleşmesine çok kısa bir süre kaldığı ifade edilmektedir:

Ol jerde bar ed maqulıq degen babar,/Azıwlı arıstanday malğa şabar./Umtıldı Raxıştı köre sala,/Jeyin dep jatqanda iyesi bilmey xabar. ‘Orada vardı bir mahlûk Babar adında, azgın bir aslan gibi hayvanlara saldıran. Saldırdı Rahış’ı görüverince, yiyeyim derken sahibinin haberi yoktur.’ T. Iztilewov (KEDS-II, 2011, 528)

Qurtqa sındı suluwdı Qobılandıday batırğa/Bereyin dep jatqanın/Qırnq bes kez Qızıl er/Xabarın munıñ esitti. ‘Kurt gibi güzeli, Kobılandı gibi yiğide vereyim dediğini kırk beş kızıl er işitti.’ Qobılandı Batır (KEDS-III, 2011, 113)

1.1.6. Fiil + -p + bar-/kel- + -A + yat- (Nogay Türkçesi)

yat- fiiliyle oluşan iki fiilli birleşik fiiller Nogay Türkçesi yazı dilinde bulunmamaktadır. Ancak Nogay Türkçesinde *bar-* ve *kel-* fiillerinin bulunduğu üç fiilli birleşik fiil yapıları vardır (Ergönenç Akbaba, 2011, 107).

bar- fiilinin bulunduğu üç fiilli birleşik fiil yapısında asıl fiil ayrı yazılırken *bar-* ve *yat-* yardımcı fiilleri hem birleşik hem ayrı yazılmaktadır: *aydap barayat-*, *şalıp bara yat-*. *kel-* fiilinin bulunduğu üç fiilli birleşik fiil yapısında üç fiil bazen birbirinden ayrı bazen birleşik yazılmaktadır: *yuvıqlap kele yat-*, *qaytıp keleyatgan* (Ergönenç Akbaba, 2011, 107-108). *-p bara yat-* birleşik fiil yapısı asıl fiile süreklilik anlamı katmakla birlikte eylemin gittikçe arttığını, büyüdüğünü, kuvvetlendiğini veya kötüleşerek, küçülerek, azalarak devam ettiğini ifade eder. Bazı cümlelerde çok kısa

olan bir süreç ve o sırada durmaksızın devam eden bir olay yer alırken bazılarında dura dura devam eden bir eylem vardır. İşlek olmamakla birlikte eylemin başlangıç, hazırlık aşamasında olduğunu ve çok kısa bir sürede gerçekleşeceğini de gösterebilir (Ergönenç Akbaba, 2011, 116-119). *-p kele jat-* birleşik fiil yapısında gelişme aşaması ve sürekliliği ifade edilen eylemin yavaş yavaş geliştiği anlatılmaktadır. Eylemin sürekliliği, yavaş yavaş başlayıp gittikçe daha çok gelişme şeklinde ifade edilebilir (Ergönenç Akbaba, 2011, 119-123).

Bu birleşik fiil yapısında *yat-* fiilinin *anlamsızlaşma*, *ayrılma*, *kategorisizleşme*, *katmanlaşma*, *yenileme*, *sıklık* ve *özelleşme* aşamalarını geçirdiği söylenebilir. Herhangi bir *ses kaybının* olmadığı bu yapılarda, aşağıdaki örneklerde de görüleceği gibi, *-p* zarf-fiil ekini alan asıl fiilden sonraki *-Ayat-* şekli birleşik yazıldığı için zamanla ses kayıplarının meydana gelmesi mümkündür. Verilen cümlelerde *keleyat-* ve *barayat-* birleşik fiilleri *-p* zarf-fiil ekini almış *gürilde-* ve *yarıl-* fiilleriyle birlikte kullanılarak bu fiillerin sürekliliğini, devamlılığını ifade etmiştir:

Künnin közi, bargannan-bargan sayın köterile kelip, üyle vakıtka yuvıklap kelgen zamanda kulakka tegaran bir salınıp erekten bir sestin gürildep keleyatkamı eşitildi. ‘Güneşin gözü gittikçe yükselerek öğle vaktine yaklaşmakta olduğu zamanda, kulağa ağırca çalınarak uzaktan bir sesin **gürüldeyerek gelmekte olduğu** işitildi.’ (Fazıl Apasoviç Abdülcelilov, Kon, TDTEA)

Jekesi kak yarılıp barayatkanday... ‘Şakakları neredeyse **çatlıyor.**’ (Kuruptionsın Başievîç Orazbayev, Aşşıdı Bilmegen Tatlıdı Bilmes, TDTEA)

1.1.7. Fiil + *-p* + fiil + *-A* + *yat-* (Kırım Tatar Türkçesi)

Kırım Tatar Türkçesinde *-p* zarf-fiil ekini almış fiillerin *-A* zarf-fiil ekini almış bir fiil ve *yat-* fiiliyle oluşturduğu üç fiilli birleşik fiil yapıları yer almaktadır. İkinci fiil çoğunlukla *bar-* fiili olmakla beraber başka fiiller de kullanılmaktadır. Bu birleşik fiil yapısında *yat-* fiilinin *anlamsızlaşma*, *ayrılma*, *kategorisizleşme*, *katmanlaşma*, *yenileme*, *sıklık* ve *özelleşme* aşamalarını geçirdiğini söylemek mümkündür. Herhangi bir *ses kaybının* olmadığı bu yapılarda aşağıda verilen örneklerde *-p* zarf-fiilini alan asıl fiilden sonraki *-ayat-* şekli birleşik yazıldığı için zamanla ses kayıplarının gözlenmesi olasıdır. Bu birleşik fiillerde asıl fiilin konuşma anında devam ettiği veya gerçekleşmek üzere olduğu ifade edilir. Aşağıdaki örneklerde *yat-* fiili, *barayat-* ve *biteyat-* şekilleriyle *-p* zarf-fiil ekini almış *ket-* ve *yan-* fiilleriyle kullanılmıştır:

Ediğe ketip barayatqanda, bir kişiğe rast kele. ‘Ediğe **giderken**, bir adama rastlar.’ (Ediğe Destanı, TDTEA)

Bu gece, aydamaqlar iç kimseni beklemegenler, aydamaqlar qobası içinde yanıp biteyatqan qorlu ateşniñ başında, çekmenlerine sarılıp yuqlağanlar. ‘O gece, haydutlar kimseyi beklememişler, haydutlar mağarasının içinde **yanıp bitmek üzere olan** korlu

ateşin başında cepkenlerine sarılıp uyumuşlar.’ (Aydamaqlar Qobası Qızıl-Taş Efsanesi, TDTEA)

1.1.8. Fiil + -p + atır/barat-/baratır/kiyat-/kiyatır (Karakalpak Türkçesi)

-p zarf-fiil ekini almış bir asıl fiil ve *atır/barat-/baratır/kiyat-/kiyatır* yardımcı fiilleri süreklilik ifade eden birleşik fiilleri oluşturur. Bu yardımcı fiiller asıl fiillerdeki eylemin devam ettiğini bildirir (Uygur, 2010, 200-202).

Bu birleşik fiil yapısında *jat-* fiilinin *anlamsızlaşma*, *ayrılma*, *kategorisizleşme*, *katmanlaşma*, *yenileme*, *sıklık* ve *özelleşme* aşamalarını geçirdiği söylenebilir. Ayrıca Karakalpak Türkçesindeki bu birleşik fiil yapısı fiildeki ön sesin düşmesi ve erimesi şeklindeki *ses kayıplarını* da gösterir: *atır* < *yatır*, *baratır* < *bar-a yat-ır*, *kiyatır* < *kel-e yat-ır*. Aşağıdaki cümlelerde *baratır* ve *kiyatır* yardımcı fiilleri -p zarf-fiil ekini almış *tüs-* ve *oylan-* fiilleriyle birlikte kullanılarak bunların sürekliliğini ve devamlılığını bildirmiştir:

Minberden tüşip baratırıp alem sırlarınıñ jene bir kakpasın aşıp bergenin özi de sezbegeñ edi. ‘Kürsüden **inip** âlemin sırlarının yine bir kapağını açtığını kendisi de fark etmemişti.’ (Sedirbay İsmayıl Ulı, Abaylañlar Adamlar, TDTEA)

Bir maşına kavın az ba? - dep tırnağına şekem küyiniñ ketti ol jol boyı oylanıp kiyatırıp. ‘Bir araba kavun az mı diye tırnağına kadar öfkelenip acı duyarak gitti o, yol boyunca **öfkelenip**.’ (Keñesbay Allamabergen Ulı, Derya Tartılğan Jıllar, TDTEA)

1.2. Zaman Yapıları

cat- ~ *jat-* ~ *yat-* fiili şimdiki zaman ve yakın gelecek zaman ifade eden zaman yapılarında kullanılmaktadır.

1.2.1. Fiil + -A/-O/-y, -p + cat- (Kırgız Türkçesi)

Kırgız Türkçesinde -A/-O/-y ve -p zarf-fiil eklerini almış bir fiilden sonra şahıs eklerini almış *cat-* yardımcı fiilinin getirilmesiyle birleşik şimdiki zaman kipi meydana gelmektedir. Birleşik şimdiki zaman çekimi “iş veya hareketin daha önce başladığını ve hâlen devam ettiğini” ve “iş veya hareketin aralıksız olarak devam ettiğini hatta alışkanlık hâline geldiğini” ifade etmektedir (Kasapoğlu Çengel, 2017, 216-217).

Kırgız Türkçesinde *bar-* ve *kel-* fiilleri şimdiki zaman çekiminde -A zarf-fiil ekiyle kullanılmaktadır. -A zarf-fiil ekini alan *bar-* ve *kel-* fiilleri, *cat-* yardımcı fiiliyle kullanıldığında yardımcı fiilin ön sesi bazen kullanılır bazen de düşer: *baratat*, *kelatat* ~ *bar-a catat*, *kel-e catat*. -p zarf-fiil ekini alan asıl fiil, *cat-* fiiliyle kullanıldığında yardımcı fiilin ön sesi düşer ve zarf-fiil ekinin son sesi /p/ iki ünlü arasında kalınca tonlularak *p > b > w* değişmesi meydana gelir: *caz-ıp catat* > *cazıbatat* > *caziwatat*, *barıp catat* > *barıbatat* > *barıwatat* (Kasapoğlu Çengel, 2017, 213-214). Birleşik şimdiki zaman çekimin olumsuzunda -BAy, -BOy zarf-fiil eki kullanılmaktadır: *al-ba-y cat-a-*

m ‘Almıyorum’. Konuşma dilinde *cat-* yardımcı fiilinin ön sesi olumsuz çekimde düşebilir: *ketpey catat* > *ketpeyatat*, *bilbey catat* > *bilbeyatat*. *cat-* fiiliyle kurulan birleşik şimdiki zaman çekiminin soru şeklinde Kırgız Türkçesindeki *-BI*, *-BU* biçimindeki soru ekleri kullanılır: *bar-a cat-a-m-bı* ‘Gidiyor muyum?’ (Kasapoğlu Çengel, 2017, 216).

Kırgız Türkçesindeki *-A/-O/-y*, *-p cat-* yapısıyla kurulan şimdiki zaman çekiminde *cat-* fiili bağımsız sözcük anlamını kaybetmiştir. Aslında bir birleşik fiil olan bu yapı fiil çekiminde kullanılan bir zaman yapısı hâline gelmiştir. *Anlamsızlaşma*, *kategorisizleşme* ve fiilin kendi anlamını koruduğu örneklerle zaman yapılarındaki işlevleriyle bir arada varlığını sürdürdüğü için *ayrılma* aşamaları gözlemlenmektedir. Kırgız Türkçesinde şimdiki zamanda gerçekleşen eylemleri ifade etmek için yaygın bir kullanım alanı kazanan *cat-* fiili, hem bu işlevle bir kullanım *sıklığı* kazanmış hem de bahsedilen süreklilik işlevi için *özelleşmiş* yani bu işlevi yerine getirmek için tercih edilen bir yapı olma özelliğini kazanmıştır. Tıpkı birleşik fiil yapısında olduğu gibi kullanım sıklığının bir sonucu olarak *cat-* fiilinde *ses kayıpları* da söz konusudur. *cat-* fiilinin *bar-* ve *kel-* fiilleriyle olan birlikteliğinde *baratat*, *kelatat* şekillerinin ortaya çıkması ses kayıplarının örneğidir. Konuşma dilinde *caziwatat*, *barıwatat*; *ketpeyatat*, *bilbeyatat* biçimleri de bulunmaktadır. Kırgız Türkçesinde şimdiki zaman çekiminde *cat-* fiilinin yanı sıra başka yardımcı fiillerin kullanılması ve şimdiki zaman çekimini karşılayan farklı şekillerin bulunması dolayısıyla *katmanlaşma* ve *yenileme* aşamalarından bahsedilebilir.⁵ Aşağıda verilen örneklerde *-p cat-* yapısı şimdiki zamanda gerçekleşen eylemleri ifade etmektedir:

Bul ahıbal bir neçe cıdap kaytalanıp kelatat, biz ötö köp zıyan tartıp catabız. ‘Bu durum birkaç yıldan beri tekrar etmekte ve biz fazlasıyla **zarara uğramaktayız.**’ *Kırgız-Tuu* (Arıkoğlu vd. 2017, 50)

Soguş, dele bir curttun tüşünö kirip körböğön alaamat soguş cürüp catat. ‘Savaş, halkın rüyasında bile görmediği savaş, **devam etmektedir.**’ Ç. *Aytmatov* (Arıkoğlu vd. 2017, 69)

1.2.2. Fiil + -A + *jatır* (Kazak Türkçesi)

Kazak Türkçesi gramerlerinde *jatır*, *tur*, *jür* ve *otır* fiillerine; varlıkların yatan, dik duran, yürüyen veya oturan kalıpta bulunması ve bu fiillerin de varlıkların tabii durumlarını karşılamasından dolayı “kalıp fiilleri/çalıp etistikleri” adı verilmektedir (Tamir, 1999, 1105). Bu fiillerin birtakım ortak özellikleri vardır: 1. Bu fiiller sözlük anlamlarıyla müstakil fiiller olarak kullanılmalarının yanı sıra yardımcı fiil olarak da kullanılırlar. 2. Şahıs ekleri bu fiillere doğrudan eklenerek şimdiki zaman çekimini

⁵ Kırgız Türkçesinde şimdiki zaman çekiminin birinci tipinde *cat-* yardımcı fiilinin yanı sıra *cür-*, *otur-*, *tur-* yardımcı fiilleri kullanılmaktadır. Ayrıca *-OOdo*, *-uuda*, *-üüdö* ekleriyle kurulan bir şimdiki zaman şekli daha vardır (Kasapoğlu Çengel, 2017, 213, 218).

yaparlar çünkü bu fiiller *jatır* fiilinde açıkça görüldüğü gibi geniş zaman biçimlerinden kısalmışlardır. Bu dört fiilin, yardımcı fiil olarak asıl fiilin gösterdiği eylem veya oluşun uzun süreli veya devamlı yapıldığını ifade etmek ve fiillerin gerçek şimdiki zaman çekimini yapmak gibi iki önemli işlevi vardır (Tamir, 1999, 1105-1106).

Tamir bu dört fiilin kullanımında birbirinden ayrılan veya birbirine benzeyen noktaları tespit etmiştir. Bunlar arasında *jatır* fiiliyle ilgi olan nitelikler şunlardır: 1. *jatır* fiili canlı ve cansız bütün varlıkların eylem ve oluşlarının devamlı veya sürekli olduğunu bildirir. 2. *jatır* fiili kalıp fiilleri arasında kendi anlamını en çok kaybeden fiildir. 3. *jatır* fiili hem uzun süre devam eden eylem ve oluşları hem de kısa süreli eylemleri ifade etmek için kullanılır (1999, 1107).

Bu şimdiki zaman şekli Kazak Türkçesinde *bar-* ve *kel-* fiilleriyle kullanılır. *-A* zarf-fiil ekini almış *bar-* ve *kel-* fiilleri *jatır* şekliyle bir araya gelerek şimdiki zaman ifade eder: *bara jatırmin, kele jatırmız* (KTLG, 2013, 252-253).

Kazak Türkçesindeki *-A jatır* yapısıyla kurulan şimdiki zaman çekiminde *jat-* fiili bağımsız sözcük anlamını kaybetmiş ve *jatır* biçiminde kalıplaşmıştır. *Anlamsızlaşma*, *kategorisizleşme* ve *ayrılma* aşamalarının gözlemlendiği bu yapı hem kullanım sıklığı kazanmış hem de bahsedilen süreklilik işlevi için *özelleşmiştir*. Ancak herhangi bir *ses kaybından* söz edilemez. Kazak Türkçesinde şimdiki zaman çekiminde *jatır* yardımcı fiilinin yanı sıra başka yardımcı fiillerin kullanılması ve şimdiki zaman çekimini karşılayan farklı şekillerin bulunması *katmanlaşma* ve *yenileme* süreçlerini örneklendirir.⁶ Aşağıda verilen örneklerde *-A jatır* yapısı şimdiki zamanda gerçekleşen eylemleri ifade etmektedir:

Aldımızda şubatılıp qazaqtıñ köşi ketip bara jatır. ‘Önümüzde uzayıp Kazak’ın göçü **gidiyor.**’ M. Jumabayev (KEDS-III, 2011, 471)

Küydiñ basın jaqsı tartıp kele jatır edim, mına jerge kelgende bitişip qaldım. ‘Şarkının başını güzelce **çalıyordum**, buraya gelince kafam karıştı.’ (KEDS-IV, 2011, 105)

1.2.3. Fiil + *-A/-y* + *yatır* (Kırım Tatar, Nogay Türkçesi)

Kırım Tatar Türkçesinde *-A/-y* zarf-fiil eklerini almış fiillerden sonra gelen *yatır* şekli şimdiki zaman çekimini oluşturmaktadır: *bile yatırım, başlay yatırsın* (KTLG, 2013, 249-250).

Kırım Tatar Türkçesindeki *-A/-y yatır* yapısıyla kurulan şimdiki zaman çekiminde *yat-* fiili bağımsız sözcük anlamını kaybetmiş ve *yatır* biçiminde kalıplaşmıştır. *Anlamsızlaşma*, *kategorisizleşme*, *ayrılma*, *sıklık* ve *özelleşme* aşamaları

⁶ Kazak Türkçesinde *jatır* kalıp fiilinin yanı sıra şimdiki zaman çekiminde *otr-*, *jür-* ve *tur-* yardımcı fiilleri de kullanılmaktadır. Ayrıca şimdiki zaman *-A/-y* ve *-(U)wdA* ekleriyle de ifade edilmektedir (Biray vd. 2015, 104-106).

gerçekleşmiştir ama herhangi bir *ses kaybından* söz edilemez. Ancak örneklerde de görülebileceği gibi bu zaman yapısı *-ayatır* biçiminde birleşik yazılmaktadır. Bu yazım şekli ses kayıplarını beraberinde getirebilir. *-A yatır* şeklinin yanı sıra şimdiki zaman çekiminin farklı şekillerle de yapılması *katmanlaşma* ve *yenileme* süreçlerinin bir göstergesidir. Aşağıda verilen örneklerde *-ayatır* yapısı şimdiki zamanda gerçekleşen eylemleri ifade etmektedir:

Canbay özü Nuradinge kelip: Cılqılarının alıp qaçayatırlar, - dey. Nuraddin: - Çapacaq atımı çıkarıp eger sal. Eger-meger kerekmez, tez olmaq kerek, - dey. 'Canbay'ın kendi Nuradin'e gelir: Atlarını alıp kaçıyorlar, der. Nuradin: - Koşacak atımı çıkarıp eğerle. Eđer meğer gerekmez, tez olmak lazım, der.' (Edige Destanı, TDTEA)

-Ana, Tairni yoq etip ciberdiler, balam. Zöreniñ toyu olayatır, onı başqasına bereler, - dey. '-İşte, Tahir'i yok ettiler, yavrum, Zöhre'nin düğünü oluyor, onu başka birine veriyorlar, der.' (Tairnen Zöre Destanı, TDTEA)

Nogay Türkçesinde; *-A/-y* zarf-fiil ekini almış bir fiil ve *yatır* kalıp fiili zamir kökenli şahıs ekleriyle çekime girerek şimdiki zaman çekiminin üçüncü tipini oluşturur. Bu kip şimdiki zamanda devam eden ve yakın geleceğe uzanması beklenen iş, oluş ve hareketi ifade etmektedir. Ünsüzle biten fiillerden sonra zarf-fiil eki *-y* şeklinde gelir ve yan yana gelen iki */y/* sesinden biri düşer. Kalınlık-incelik uyumuna uymayan *yatır* fiili metinlerde genellikle birleşik yazılırken nadiren ayrı yazıldığı da görülmektedir: *iş-e-yatır-man* 'içmekteyim' (Ergönenç, 2019, 135-136).

Nogay Türkçesindeki *-A/-y* *yatır* yapısıyla kurulan şimdiki zaman çekiminde *yat-* fiili sözlük anlamını kaybetmiş ve *yatır* biçiminde kalıplaşmıştır. *Anlamsızlaşma*, *kategorisizleşme*, *ayrılma*, *sıklık* ve *özelleşme* aşamaları gerçekleşmiştir. Ayrıca Nogay Türkçesindeki *-A/-yyatır* yapısında ünsüzle biten fiillere zarf-fiil ekinin *-y* şeklinde gelmesi ve art arda gelen */y/* seslerinden birinin düşmesiyle *ses kaybı* da yaşanmıştır. *-A/-yyatır* şekliyle kurulan şimdiki zaman çekimi diğer şekillerle bir arada kullanılarak *katmanlaşma* ve *yenileme* süreçlerine işaret eder.⁷ Aşağıda verilen örneklerde *-Ayatır* yapısı şimdiki zamanda gerçekleşen eylemleri ifade etmektedir:

Paraşyuttın bavlarinnan bosatılğanday zaman yok, oga karap faşistler savıp keleyatırlar. 'Paraşütün bağlarından kurtulur kurtulmaz ona doğru faşistler koşmaktalar.' (Fazıl Apasoviç Abdülcililov, Kvadrat "46-76", TDTEA)

Ivan aytıp ketken zatlar bolayatırlar. 'İvan'ın söylediği şeyler *olmakta*.' (Hasan Şahimoviç Bulatukov, Eki Yaşav, TDTEA)

⁷ Kırım Tatar Türkçesinde şimdiki zaman çekimi *yatır* yardımcı fiilinin yanı sıra *-A/-y* ve *-mAktA* ekleriyle yapılmaktadır (Yüksel, 2007, 852-853). Nogay Türkçesindeyse *-A/-y* ve *-(U)vdA* ekleriyle *-y tAgAn* şekli şimdiki zaman ifade eder (Ergönenç Akbaba, 2007, 642-644).

1.2.4. Fiil + -A/-y, -p yata (Başkurt, Kırım Tatar Türkçesi)

Başkurt Türkçesinde -A/-y veya -p zarf-fiil eki almış asıl fiile, -A/-y fiil çekim eki ve şahıs ekleriyle çekimlenmiş *yat-* fiilinin getirilmesiyle şimdiki zaman biçimleri ortaya çıkmaktadır. -A/-y *yata* şeklinde oluşan çekim konuşanın doğrudan deneyimleri doğrultusunda edindiği bilgisine ve devam etmekte olan bir harekete işaret etmektedir: (Yazıcı Ersoy, 2014, 239-240).

-p *yata* şekliyse -p zarf-fiil eki almış bir ana fiilden sonra, -A/-y fiil çekim eki ile çekimlenmiş *yat-* yardımcı fiilinin kullanılmasıyla oluşur: **uqıp yatam** 'okuyorum'. Bu çekimle konuşucunun bizzat içinde bulunup yaşadığı belirli bir süre devam etmiş ve konuşma anında da hâlâ devamlılık arz eden deneyimleri ve bu deneyimleri yoluyla edindiği bilgiler karşısındakine bildirilmekte ve konuşucu ya da yazarın gözlemlediği sırada devam eden eylem ve olayların tasviri yapılmaktadır. Ayrıca -p *yata* şekli tarihî şimdiki zaman da ifade eder. Konuşucu ya da anlatıcı, geçmişte olup bitmiş, kendisinin bizzat içinde bulunduğu bir olay ya da durumu anlatarak, dinleyici ya da okuyucunun gözleri önünde bu olay ya da durumu daha canlı hâle getirmek istemektedir (Yazıcı Ersoy, 2014, 251-256).

Başkurt Türkçesinde kullanılan -A/-y, -p *yata* yapısıyla kurulan şimdiki zaman çekiminde *yat-* fiili sözlük anlamını kaybetmiştir. *Anlamsızlaşma*, *kategorisizleşme*, *ayrılma*, *sıklık* ve *özelleşme* aşamaları gerçekleştiği görülürken *ses kayıplarından* bahsedilemez. -A/-y, -p *yata* şekliyle kurulan şimdiki zaman çekimiyle beraber başka şekillerle de şimdiki zaman çekiminin yapılması *katmanlaşma* ve *yenileme* aşamalarını gösterir.⁸ Aşağıda verilen örneklerde -p *yata* yapısı şimdiki zamanda gerçekleşen eylemleri ifade etmektedir:

Huzulıp yeşél siremde/Kıyar kimérep yatabız/ Baqsası ménen ikev/Samsodkanı köyterép/ Temlep gene gep hatabız. 'Uzanıp geniş çayırdı/Hıyar kemirip dururuz/ Bahçıvan ile ikimiz/Sigara tutuşturup/ Keyifle sohbet ederiz.' M. Kerim (Özşahin, 2017, 167).

Bormalanıp, huzulıp tımp ağa/Moñlo uyzar kévék Dim hıvı./Sihırlı közgöley yeyélép yata./Küterele kükke aq bıvı. 'Kıvrılıp, uzanarak, sakince akar/Gamlı düşünceler gibi Dim'in suyu./Sihirli bir ayna gibi yaylıyor/Yükselir gökyüzüne beyaz buğusu.' S. Kudaş (Özşahin, 2017, 87).

Kırım Tatar Türkçesindeyse -A/-y veya -p zarf-fiil ekini alan fiillerden sonra *yata* şeklinin gelmesiyle şimdiki zaman çekimi oluşmaktadır: *bile yatasın, başlay yata; bilip yatamız, başlap yatasız* (KTLG, 2013, 249, 263).

⁸ Başkurt Türkçesindeki bu şimdiki zaman yapısında *yat-* fiili dışında *bar-*, *kil-*, *tür-*, *ultır-* ve *yürü-* fiilleri de kullanılır. Ayrıca -A/-y eki de şimdiki zaman çekiminde kullanılır (Yazıcı Ersoy, 2018, 280-284).

Kırım Tatar Türkçesinde kullanılan *-A/-y, -p yata* yapısıyla kurulan şimdiki zaman çekiminde *yat-* fiili sözlük anlamını kaybetmiştir. *Anlamsızlaşma, kategorisizleşme, ayrılma, katmanlaşma, yenileme, sıklık ve özelleşme* aşamaları gerçekleşirken herhangi bir *ses kaybı* meydana gelmemiştir. Aşağıda verilen örneklerde *-ayata* şeklinde birleşik yazılan bu zaman yapısı şimdiki zamanda gerçekleşen eylemleri ifade etmektedir:

-Vay, balam, padişa kızının toyu olayata, bar anda toyda toy aşu aşasa, - dey. ‘-Vah yavrum, padişah kızının düğünü **oluyor**, git de orada düğünde düğün yemeği ye, der.’ (Tairnen Zöre Destanı, TDTEA)

Bir daa baqsa ne körsin, deniz betten bir adam çananen balıq ketireyata. ‘Bir de bakar ki, deniz tarafından bir adam kızak ile balık **getiriyor**.’ (Akıllı Kirpi ve Ayneci Tilki, TDTEA)

1.2.5. Fiil + -GAlI + **jatır** (Kazak Türkçesi)

Kazak Türkçesinde bu yapı yakın gelecek zaman çekimini oluşturmaktadır: *alğalı jatırmin* ‘Yakında alacağım’. Olumsuz şeklinde *joq* ‘yok’ sözcüğü kullanılır: *satqalı jatqan joqpın* ‘Satmayacağım’ (Biray vd. 2015, 107). Yakın gelecek zaman kipinin hikâye ve rivayet birleşik çekimleri de geçmektedir: *barğalı jatır edim* ‘Gidecektim’, *qaytqalı jatır ekenmin* ‘Dönecekmişim’ (Biray vd. 2015, 113, 117).

Kazak Türkçesinde kullanılan *-GAlI jatır* yapısıyla kurulan gelecek zaman çekiminde *jat-* fiili sözlük anlamını kaybetmiş ve *jatır* şeklinde kalıplaşmıştır. *Anlamsızlaşma, kategorisizleşme, ayrılma, sıklık ve özelleşme* aşamaları gerçekleşirken herhangi bir *ses kaybı* meydana gelmemiştir. Bu yapı, üst işlev olarak eylemin gelecek zamanda gerçekleştiğini ifade etmekle birlikte daha kısa zamanda gerçekleşecek bir eyleme işaret ederek daha özel bir kullanıma sahip olmuştur. *Katmanlaşma* ve *yenileme* aşamalarının bir sonucu olarak *-GAlI jatır* şekliyle kurulan gelecek zaman çekimi diğer gelecek zaman şekilleriyle bir arada kullanılır.⁹ Aşağıda verilen örneklerde *-GAlI jatır* yapısı *bastal-* ve *öl-* eylemlerinin çok kısa bir süre sonra gerçekleşeceğini ifade etmektedir:

Kedey toyı bastalğalı jatır. Kenjalinin üyine öziniñ bes-altı tuwısqanı jıynalıptı. Jırşı da duwmanşı da joq. ‘Yoksul düğünü **başlamak üzere**. Kenjali’nin evine beş altı akrabası toplanmış. Şarkıcı da şenlikçi de yok.’ S. *Minjasarova* (KEDS-V, 2011, 19)

Ögeli jatır eken dep Şegebay mañındağılar qanşa alıpqaştı. ‘Ölmek üzereymiş diye Şegebay’ın yanındakiler kaçiverdi.’ B. *Tilegenov* (KEDS-V, 2011, 74).

⁹ Kazak Türkçesinde gelecek zaman çekimi *-GAlI jatır* yapısı dışında *-A/-y* ve *-mAkşI, -BAkşI* ekleriyle ifade edilmektedir (Biray vd. 2015, 106-107).

1.2.6. Fiil + GAnI/-GOnU + cat- (Kırgız Türkçesi)

Kırgız Türkçesinde yer alan bu yapı zamir kökenli şahıs ekleriyle çekimlenerek gelecek zaman ifade eder: *Meni satpaganda, Sayranı emne üçün satkanı catasıñ.* ‘Beni satmıyorsun da Sayra’yı niçin **satacaksın?**’ (Kasapoğlu Çengel, 2017, 217-218). -GAnI/-GOnU + cat- yapısında cat- fiili kendi anlamını kaybetmiştir. *Anlamsızlaşma, kategorisizleşme, ayrılma, katmanlaşma, yenileme, sıklık ve özelleşme* aşamaları gerçekleşmiş ancak herhangi bir *ses kaybı* meydana gelmemiştir. Bu yapı, üst işlev olarak eylemin gelecek zamanda gerçekleştiğini ifade etmekle birlikte daha yakın bir geleceğe işaret ederek daha sınırlı bir kullanıma sahip olmuştur.¹⁰ Verilen cümlede -GAnI/-GOnU + cat- yapısı, *ket-* eyleminin gerçekleşmesine az bir zaman kaldığını ifade etmektedir: *Ketkeni catat.* ‘Gitmeye hazırlanıyor, şimdi gidecek.’ (Yudahin, 1994, 187)

1.2.7. Fiil + -p + jatır (Kazak Türkçesi)

Kazak Türkçesinde bu yapı zamir kökenli şahıs ekleriyle çekimlenerek ikinci tip şimdiki zaman çekimini oluşturmaktadır. Bu kip eylemin konuşma anında başladığını ve hâlâ devam ettiğini göstermektedir: *körıp jatırmin* ‘Görüyorum’. *jatır* kalıp fiili *bar-* ve *kel-* fiillerine -A zarf-fiil ekiyle bağlanmaktadır: *bara jatırmin, kele jatırısıñ.* Bu kipin olumsuz şekliyse *joq* ‘yok’ sözcüğüyle yapılmaktadır: *istep jatqan joqıpız* ‘Çalışmıyoruz’ (Biray vd. 2015, 105-106).

Kazak Türkçesinde -p + *jatır* yapısıyla kurulan şimdiki zaman çekiminde *jat-* fiili sözlük anlamını kaybetmiş ve *jatır* şeklinde kalıplaşmıştır. *Anlamsızlaşma, kategorisizleşme, ayrılma, katmanlaşma, yenileme, sıklık ve özelleşme* aşamaları gerçekleşirken herhangi bir *ses kaybı* ortaya çıkmamıştır. -p + *jatır* yapısı, aşağıda verilen örneklerde *duwmanda-* ve *zirkilde-* eylemlerinin şimdiki zamanda gerçekleştiğini ifade eder:

Kewdemde keremetter jaratılıp, duwmandap jatırmin men, jaña tuwıp. ‘Göğsümde mucizeler ortaya çıkıp **eğleniyorum** ben, yeniden doğup.’ *M. Maqatayev* (KEDS-V, 2011, 17)

Qotır basıp ketken bileğine Erkebulan qolın aparıp edi, tamırı dik-dik zirkildap jatır eken. ‘Erkebulan elini uyuz olan bileğinin üzerinde tutuyor, damarı tır tır **titriyormuş.**’ *Ğ. Müsirepov* (KEDS-V, 2011, 106)

1.2.8. Fiil + -p + atır/baratır/kiyatır (Karakalpak Türkçesi)

Karakalpak Türkçesinde -p zarf-fiil ekini almış bir fiil ve *atır/baratır/kiyatır* yardımcı fiilleri şimdiki zaman çekiminin ikinci tipini oluşturmaktadır: *men alıp*

¹⁰ Kırgız Türkçesinde gelecek zaman -GAnI/-GOnU cat- yapısı dışında -A/-O/-y (*elek*) ve -Ar/-Or/-r ekleriyle ifade edilir (Kasapoğlu Çengel, 2017, 220-228).

atırman ‘Alıyorum’, *islep baratır* ‘Çalışıyor’, *külip kiyatır* ‘Gülüyor’ (Uygur, 2007, 587-588).

Karakalpak Türkçesinde *-p + atır/baratır/kiyatır* yapısıyla kurulan şimdiki zaman çekiminde *jat-* fiili sözlük anlamını kaybetmiştir. Şimdiki zaman ifade eden yapı, *anlamsızlaşma*, *kategorisizleşme*, *ayrılma*, *katmanlaşma*, *yenileme*, *sıklık* ve *özelleşme* aşamalarıyla birlikte *ses kayıplarının* gözlemlendiği bir örnektir.¹¹ *-p + atır/baratır/kiyatır* yapısı, aşağıda verilen örneklerde *oy oyla-* ve *qas-* eylemlerinin şimdiki zamanda gerçekleştiğini ifade eder:

-Taqısır, üş künnen beri kelmegenim oy oylap atır edim depti. ‘Efendim, ben derin **düşüncelere dalmıştım**. Ondan gelemedim, diye cevap verir.’ *Quslar Patşası* (Dönmez Fedakâr, 2008, 303, 386)

Ernazar Xiywadan xanğa jamanlı bolıp qasıp kiyatır eken izinen on-on bes atlı adam quwıptı. ‘Han ile arası bozulan Ernazar Hive’den **kaçıp gider**. On, on beş atlı Ernazar’ın peşine düşer.’ *Hâlek Bolmay-Aq Qoyıñ, Balalarım* (Dönmez Fedakâr, 2008, 342, 430)

Bu şimdiki zaman çekiminde kullanılan *atır*, *baratır* ve *kiyatır* yardımcı fiillerinin yapıları şöyle açıklanmaktadır: *atır* < *yatır*, *baratır* < *bar-a yat-ır*, *kiyatır* < *kel-e yat-ır*. Sözcük başında *y > j* değişmesi meydana gelen Karakalpak Türkçesinde ilgi çekici olan *atır* şeklinin *yatır > jatır > atır* biçiminde ünsüz düşmesiyle geliştiği ve bu ses olayında /j/ ünsüzünün /p/den sonra gelmesi ve kipin sık kullanılmasının etkili olduğu düşünülmektedir (KTLG, 2013, 281). *-a* zarf-fiil ekini almış *bar-* fiili üzerine *yat-* fiilinin geldiği *bar-a yat-ır* şeklinden *-p baratır* yapısı; *-e* zarf-fiil ekini almış *kel-* fiilinin üzerine *yat-* fiilinin geldiği *kel-e yat-ır* şeklinden *-p kiyatır* yapısı ortaya çıkmıştır. Orta hecenin vurgusuzluğu dolayısıyla *kel-e yat-ır* birleşik fiilindeki *-le-* hecesi düşmüş, /e/ sesi daralmış ve *-p kiyatır* ortaya çıkmıştır. Bu şimdiki zaman çekimlerinde şimdiki zaman anlamını *yatır* sözcüğü vermektedir (KTLG, 2013, 341).

Karakalpak Türkçesinde *-p + atır/baratır/kiyatır* dışında şimdiki zaman ifade eden yapılar bulunmaktadır. *bolıp + atır/baratır/kiyatır* ve *fil + emir kipi eki + dep + atır/baratır/kiyatır* yapıları da şimdiki zaman ifade eder: *İslemekşi bolıp atır* ‘Çalışmak istiyor’, *Kün şığayın dep kiyatır* ‘Güneş doğuyor’ (Uygur, 2010, 167).

1.2.9. Fiil + -p + yatır (Nogay Türkçesi)

Nogay Türkçesinde *-p* zarf-fiil ekini almış bir fiil ve *yatır* kalıp fiili zamir kökenli şahıs ekleriyle şimdiki zaman çekiminin dördüncü tipini meydana getirmektedir. Önceden başlamış ve söylendiği anda da devam eden eylemi, durumu anlatan bu kip

¹¹ Karakalpak Türkçesinde *-A/-y, -(I)wdA, -mAkda* ekleri şimdiki zaman çekimini oluşturmaktadır. Ayrıca birleşik yapılarda *jat-* yardımcı fiilinin yanı sıra *otr-*, *tur-* ve *jür-* fiilleri de kullanılır (Uygur, 2010, 166-167).

yapısında *yatır* fiili ayrı yazılmaktadır. Olumsuz çekimde fiile *-bAy* zarf-fiil eki getirilirken soru şeklinde şahıs ekinden sonra soru eki getirilir: ***alıp yatırman*** ‘almaktayım’, ***üzbey yatır*** ‘kesmemekte’, ***alıp yatırsızba*** ‘almakta mısınız’ (Ergönenç, 2019, 137-139).

Nogay Türkçesinde *-p yatır* yapısıyla kurulan şimdiki zaman çekiminde *yat-* fiili sözlük anlamını kaybetmiş ve *yatır* biçiminde kalıplaşmıştır. Şimdiki zaman ifade eden bu yapı; *anlamsızlaşma*, *kategorisizleşme*, *ayrılma*, *katmanlaşma*, *yenileme*, *sıklık* ve *özelleşme* aşamalarının meydana geldiği ancak *ses kayıplarının* yaşanmadığı bir örnektir. *-p + yatır* yapısı, aşağıda verilen örneklerde *tögil-* ve *uykla-* eylemlerinin şimdiki zamanda gerçekleştiğini ifade eder:

Munuñ tögeresinde bu oltırğan töbedey uvak töbeşikler tögilip yatırlar. ‘Bunun çevresinde, bu oturduğu tepe gibi ufak tepelikler **bulunuyor.**’ (Suyun İmamaliyevič Kapayev, Yolavşı Yolga Yarasar, TDTEA)

Tahir terezedi özi aşıp kiredi. Karasa Zuhra uyklap yatır. ‘Tahir pencereyi kendisi açıp girer. Bakar ki Zühre **uyumaktadır.**’ (Tahir men Zuhra Destanı, TDTEA)

1.3. Sıfat-Fiil Yapıları

Kırgız ve Nogay Türkçesinde *cat-* ~ *yat-* fiilinin kalıplaşarak sıfat-fiil yapısı oluştuğu görülmektedir:

1.3.1. Fiil + *-A/-y*, *-p catkan* (Kırgız Türkçesi)

Kırgız Türkçesinde *-A/-y* ve *-p* zarf-fiil ekleri ve *catkan* şekli birleşerek sıfat-fiil eki gibi kullanılmaktadır. *bar-* ve *kel-* fiilleriyle kullanılan *-A catkan* şekli bazen bitişik bazen de ayrı yazılmaktadır. *cat-* fiilindeki /c/ ünsüzünün düştüğü örneklere de rastlanmaktadır: *kel-e catkan* > *kelatkan* ‘gelmekte olan’. Ancak *-p catkan* şeklinde herhangi bir değişiklik söz konusu değildir. *-A catkan* şeklinin *+sı-* isimden fiil yapma ekiyle birleştiği biçimler de vardır (Tolkun, 1999, 116-119). Kırgız Türkçesinde çok işlek bir kullanım gösteren bu yapıyla süreklilik ifade eden iş veya eylem, bir varlığın bir nesnenin sıfatı olarak verilir: *Coldon ötüp bara catkan colooçu katındı kördü.* ‘Yoldan **geçmekte olan yolcu kadını** gördü’ (Kasapoğlu Çengel, 2017, 291).

Kırgız Türkçesinde bir sıfat-fiil eki gibi kullanılan *-A/-y*, *-p catkan* biçimi, *-A/-y*, *-p cat-* birleşik fiiline *-qan* sıfat-fiil ekinin getirilmesi ve kalıplaşmasıyla ortaya çıkmıştır. *cat-* fiili sözlük anlamını kaybederek *anlamsızlaşma* aşamasını geçirir. *Ayrılma*, *kategorisizleşme*, *sıklık* ve *özelleşme* aşamalarının da gerçekleştiği bu yapıda, bazı durumlarda *ses kayıpları* ortaya çıkarken (*kelatkan* < *kel-e catkan*) bazı durumlarda ortaya çıkmaz. Bu sıfat-fiil yapısının oluşması diğer sıfat-fiil eklerinin kullanımında herhangi bir değişikliğe yol açmamış ve var olan ve yeni ortaya çıkan yapılar bir arada kullanılmaya devam etmiştir. Bu durum da gramerleşmenin *katmanlaşma* ve *yenileme* aşamalarına işaret eder. Aşağıdaki örneklerde *-p catkan* sıfat-

fiil yapısı *salın-* ve *antala-* eylemlerine gelerek bunları bir sıfat-fiil hâline getirmiş ve (*Hicaz*) *temir colu* ve *bala* adlarını nitelemiştir:

Acılık mildetin atkargan soñ, Damask (Şam) şaarınan Mekkege baruuçı cañı salt- nıp catkan (Hicaz) temir colunun kuruluşuna 2000 rubl salım koşkon ele. ‘Hac görevini yerine getirdikten sonra Damask (Şam) şehri ile Mekke arasında **yapılmakta olan (Hicaz) demiryolu inşaatı** için iki bin ruble bağışlamıştı.’ *B. Maksutov* (Arıkoğlu vd. 2017, 29)

Eti ısıp, antalap catkan balanın kıynalganı ata-enesinin üroyün uçurdu. ‘Ateşi yükselip **ızdırıp çeken çocuğun** kıvrınması anne babasını dehşete düşürdü.’ *Ala-Too* (Arıkoğlu vd. 2017, 109)

1.3.2. Fiil + -A/-y yatırgan (Nogay Türkçesi)

Nogay Türkçesinde işlek olarak kullanılan bu sıfat-fiil yapısı konuşma anında, şimdiki zamanda devam eden bir durumun veya eylemin niteliğini ifade etmektedir. Ünlüyle biten fiillerden sonra /A/lı, ünsüzle biten fiillerden sonra /y/li şekil gelir ve /y/li şekilde art arda gelen /y/ seslerinden biri düşer (Ergöneç, 2019, 210).

Nogay Türkçesinde bir sıfat-fiil eki gibi kullanılan -A/-y *yatırgan* biçimi, -A/-y *yatır* birleşik fiiline -gan sıfat-fiil ekinin getirilmesi ve kalıplaşmasıyla ortaya çıkmıştır. *yat-* fiili sözlük anlamını kaybederek *anlamsızlaşma* sürecini geçirir. *Ayrılma*, *kategorisizleşme*, *sıklık* ve *özelleşme* süreçlerinin de gerçekleştiği bu yapıda, ünsüzle biten fiillerden sonra zarf-fiil ekinin -y şeklinde gelmesi ve *yat-* fiilinin ön sesi olan /y/ ile yan yana gelmesi dolayısıyla *ses kayıpları* ortaya çıkmaktadır. Bu sıfat-fiil yapısının ortaya çıkması diğer sıfat-fiil eklerinin kullanımında herhangi bir değişikliğe yol açmamış ve var olan yapılar ile yeni ortaya çıkan yapılar bir arada kullanılmaya devam etmiştir. Böylece *katmanlaşma* ve *yenileme* aşamaları gerçekleşmiştir. Aşağıdaki örneklerde -A *yatırgan* sıfat-fiil yapısı *yıyl-* ve *öt-* eylemlerine gelerek bunları bir sıfat-fiil hâline getirerek *partizan otryadı* ve *yer* adlarını nitelemiştir:

Ivan atlarıdı yıylayatırgan partizan otryadına berileyek olarga atlar bek kerek degen. ‘Ivan, atlar **toplanmakta olan partizan birliğine** verilecek, onlara at çok gerekli, dedi.’ (Hasan Şahimoviç Bulatukov, Eki Yaşav, TDTEA)

Tar oramda sav yıl boyında kurımay, bakabok basıp, tamam sasıp kalgan batpaksuvdı aylanıp öteyatırgan yerinde Mecitke birden kara ton aygırına minip bir yakka barayatırgan Aziz, Boranbaydın kiyevi, yolıktı. ‘Dar sokakta bütün yıl boyunca kurumadan kurbağa pisliği basarak tamamen pis kokan bataklığı **geçmekteyken** Mecit’e birden kara doru aygırına binip **gitmekte olan Aziz**, Boranbay’ın damadı, rastladı.’ (Fazıl Apasoviç Abdülcelilov, Asantay, TDTEA)

1.3.3. Fiil + -A/-y yatqan (Nogay Türkçesi)

Türkiye Türkçesine *-mAktA* şeklinde aktarılan bu sıfat-fiil yapısı Nogay Türkçesinde işlek olarak kullanılır ve devam eden bir eylemi, durumu ifade eden sıfat-fiiller yapar. Ünlüyle biten fiillerden sonra /A/lı, ünsüzle biten fiillerden sonra /y/li şekil gelir ve /y/li şekilde art arda gelen /y/ seslerinden biri düşer (Ergönenç, 2019, 211).

Nogay Türkçesinde bir sıfat-fiil eki gibi kullanılan *-A/-y yatqan* biçimi, *-A/-y yat-* birleşik fiiline *-qan* sıfat-fiil ekinin getirilmesi ve kalıplaşmasıyla ortaya çıkmıştır. *yat-* fiilli sözlük anlamını kaybederek *anlamsızlaşma* aşamasını geçirir. *Ayrılma*, *kategorisizleşme*, *sıklık* ve *özelleşme* aşamalarının da gerçekleştiği bu yapıda, ünsüzle biten fiillerden sonra zarf-fiil ekinin *-y* şeklinde gelmesi ve *yat-* fiilinin ön sesi olan /y/ ile yan yana gelmesi dolayısıyla *ses kayıpları* ortaya çıkmaktadır. Bu sıfat-fiil yapısının ortaya çıkması diğer sıfat-fiil eklerinin kullanımında herhangi bir değişikliğe yol açmamış ve var olan yapılarla yeni ortaya çıkan yapıların bir arada kullanılmaya devam etmesiyle gramerleşmenin *katmanlaşma* ve *yenileme* aşamaları meydana gelmiştir. Aşağıdaki örneklerde *-A*, *-p yatqan* sıfat-fiil yapısı *yuvıkla-* ve *kösil-* eylemlerine gelerek bunları bir sıfat-fiil hâline getirmiş ve *kıskayaklı* ve *kır* adlarını nitelemiştir:

“*Karaş ta küşelekti! Karın bileidi...*” - dedi *yuvıklayatqan kıskayaklıdı tanıp*. ““Bak sen şu köpek yavrusuna! İşini biliyor’ dedi *yaklaşmakta olan kadını* tanıyıp.” (Yelena Hasanovna Bulatukova, Atamman Söylesüv, TDTEA)

Artınsıra kız közin aştı. Tağı da sol keñge kösilip yatqan kır, tizilip tögilgen töbeler. ‘Ardı sıra kız gözünü açtı. Hâlâ o genişçe *uzanıp giden kır*, dizili duran tepeler.’ (Suyun İmamaliyevič Kapayev, Yolavşı Yolga Yarasar, TDTEA)

1.4. Zarf-Fiil Yapıları

Kırgız Türkçesinde *cat-* fiilinin kalıplaşmış zarf-fiil olarak kullanıldığı yapılar bulunmaktadır:

1.4.1. Fiil + -A, -p catkanda (Kırgız Türkçesi)

Türkiye Türkçesindeki karşılığı *-mAktAyken*, *-yorken* olan bu zarf-fiil şekli Kırgız Türkçesinde kullanılmaktadır: *baratkanda* ‘gitmekteyken, gidiyorken’, *kelatkanda* ‘gelmekteyken, geliyorken’. Bazı örneklerde iyelik ekleriyle birlikte kullanıldığı görülür: *cañırtıp catkanında* ‘(sen) yenilemekte olduğunda’ (Tolkun, 1999, 226-227).

Kırgız Türkçesinde bir zarf-fiil eki gibi kullanılan *-A*, *-p catkanda* biçimi, *-A*, *-p cat-* birleşik fiiline *-kanda* zarf-fiil ekinin getirilmesi ve kalıplaşmasıyla ortaya çıkmıştır. *cat-* fiilli sözlük anlamını kaybederek *anlamsızlaşma* aşamasını geçirir. *Ayrılma*, *kategorisizleşme*, *sıklık* ve *özelleşmenin* de gerçekleştiği bu yapıda, *ses kayıpları* ortaya çıkmıştır: *kelatkanda* < *kel-e catkanda*, *baratkanda* < *bar-a catkanda*.

Gramerleşmenin *katmanlaşma* ve *yenileme* aşamaları bu zarf-fiil yapısının diğer zarf-fiillerle bir arada kullanılmaya devam etmesiyle kendini göstermektedir. Aşağıdaki örneklerde *-a, -p catkanda* zarf-fiil yapısı *ak-* ve *iştet-* eylemlerine gelerek bunları bir zarf-fiil hâline getirmiş ve bu eylemlere zaman anlamı katmıştır:

Taşkindagan kir dayraday ağıpmın/Taza cıdar ağıp bara catkanda. ‘Azgın taşan nehir gibi akmışım, temiz yıllar **geçip giderken.**’ A. Akimaliyev (Arıkoğlu vd. 2017, 51)

Aeroporttu iştetip catkanda *Isık-Köldün akvatoriyasına zıyanduu zattardı cana küyüüçü maylardı taştöonu cökko çıgaruu, bolturboo zarıl.* ‘Havalimanını **çalıştırırken** Isık-Göl sularına zararlı maddelerin ve yakıtların atılmasını engellemek, izin vermemek lazım.’ *Kırgız-Tuu* (Arıkoğlu vd. 2017, 67)

1.4.2. Fiil + -A, -p catkanday (Kırgız Türkçesi)

Kırgız Türkçesinde çok işlek kullanılmayan bu zarf-fiil yapısı Türkiye Türkçesine *-mAktA olduğu, -yormuş gibi* şekillerinde aktarılır. *-p catkanday* nadiren *-p atkanday* biçiminde görülebilir: *körüp catkanday* ‘görmekte olduğu gibi’, *menmensinip atkanday* ‘kibirliymiş gibi’ (Tolkun, 1999, 263-264).

Kırgız Türkçesinde bir zarf-fiil eki gibi kullanılan *-A, -p catkanday* biçimi, *-A, -p cat-* birleşik fiiline *-kanday* zarf-fiil ekinin getirilmesi ve kalıplaşmasıyla ortaya çıkmıştır. *cat-* fiili sözlük anlamını kaybederek *anlamsızlaşma* aşamasını geçirir. *Ayrılma, kategorisizleşme, sıklık* ve *özelleşmenin* de gerçekleştiği bu yapıda, nadiren *cat-* fiilinin ön sesinin düşmesiyle *ses kayıpları* görülmektedir: *-p atkanday*. *Katmanlaşma* ve *yenileme* aşamaları eski ve yeni şekillerin bir arada kullanılmasıyla kendini gösterir. Aşağıdaki örneklerde *-a, -p catkanday* zarf-fiil yapısı *bol-* ve *uruş-* eylemlerine gelerek bunları bir zarf-fiil hâline getirmiş ve bu eylemlere benzerlik anlamı katmıştır:

El taıırkayt, düynö nurga batkanday, / Cardı Pişpek calın bolup catkanday. ‘Halk şaşırır, dünya nura batmış gibi, garip Pişpek alev **olmuş gibi.**’ (Tokombayev, 1947, 206)

Andıktan bulardın azildeşkeni keede uruşup catkanday bolup sezilet. ‘Bu yüzden onların şakalaşmaları bazen **kavga ediyorlarmış gibi** görünür.’ Ç. Aytmatov (Arıkoğlu vd. 2017, 211)

1.5. Pekiştirme İşlevli *catpaybı* Yapısı (Kırgız Türkçesi)

Kırgız Türkçesinde *cat-* fiilinin olumsuz soru şekli olan *catpaybı* cümlelere farklı anlamlar katmaktadır. Yükleme *...-p catpaybı* şeklindeki cümleler şekil bakımından olumsuz soru cümlesi gibi görünmekte ancak cümlede soru anlamının yanı sıra pekiştirme, kuvvetlendirme, vurgulama, onaylama gibi anlamlar ifade edilmektedir. Aslında burada pekiştirme işlevini yerine getiren *bı* soru ekidir. Ancak *cat-* fiilinin bulunduğu bu yapı, yavaş yavaş gramerleşerek farklı anlamlar kazanma yolunda gibi

görünmektedir. *Anlamsızlaşma, ayrılma, kategorisizleşme* aşamalarının kendini gösterdiği ancak *ses kayıplarının* yaşanmadığı *catpaybı* yapısında henüz *sıklık* ve *özelleşme* de gerçekleşmemiştir. Tam olarak bir pekiştirme unsuru hâline gelmediği için diğer pekiştirici unsurlarla kıyaslanamayacağından *katmanlaşma* ve *yenileme* aşamalarından da bahsedilemez.

Aklı cetpey aytıp catpaybı. ‘Aklı ermediğinden söylüyor ya.’ *Kırgız-Too* (Arıkoğlu vd. 2017, 58)

Kart cooker azaptuu kündördü birge baştan keçirgen alpeyim adamın unutup bizge kat coldop catpaybı. ‘Yaşlı asker, azaplı günleri beraber yaşadığı ve değer verdiği insanları unutmayıp bize mektup gönderiyor ya.’ *Kırgız Adabiyatı* (Arıkoğlu vd. 2017, 93)

Kança aytsañız da, menin bul kulagımdan kirip, tigil kulagımdan çıgıp ketip catpaybı. ‘Ne kadar söylemeniz de aklımda hiçbir şey kalmıyor ki.’ *M. Toybayev* (Arıkoğlu vd. 2017, 425)

Mına uşunday kayım aytışuunun özü özünçö bir teatr bolup catpaybı. ‘Böyle deyiş söyleme, tam da bir tiyatrodur.’ *T. Orokçiyev* (Arıkoğlu vd. 2017, 1154)

“*Eşik aldına kelip ırdap ketip cürgön*”, - *degen sözdör da Alımkandın öz oozunan çıgıp catpaybı.* “‘Kapının önüne gelip şarkı söylediler’ diye Alımkandın’ın ağzından kaçtı ya.’ *Şookum* (Arıkoğlu vd. 2017, 1653)

Sırañdap tamdın başına çıgıp ketip catpaybı! ‘Zıplaya zıplaya damın başına çıkıyor ya!’ *Kırgız-Too* (Arıkoğlu vd. 2017, 1812)

Sonuç

yat- fiili henüz Eski Türkçe döneminde gramerleşmeye başlayan bir fiildir. Günümüz Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Türk lehçelerinde *cat-* ve *jat-* şekilleri de olan bu fiil; yardımcı fiil, zaman, sıfat-fiil ve zarf-fiil ve pekiştirme işlevli yapılarda kendini gösterir.

yat- fiili; Başkurt, Karakalpak, Kazak, Kırgız, Kırım-Tatar, Kumuk, Nogay ve Tatar Türkçesinde *fiil + zarf-fiil eki + yardımcı fiil* yapısındaki birleşik fiillerde süreklilik işleviyle kullanılmaktadır. Bunlardan Kumuk Türkçelerinde *yat-* fiilinin süreklilik ifade eden yardımcı fiil olduğu birkaç örneğe rastlansa da sık bir kullanım alanına sahip olmadığını söylemek gerekir. Başkurt, Karakalpak, Kazak, Kırgız, Kırım-Tatar ve Nogay Türkçesinde şimdiki zaman; Kazak ve Kırgız Türkçesinde şimdiki zaman çekiminin yanı sıra gelecek zaman çekimlerinde kullanılır. Nogay Türkçesinde sıfat-fiil yapılarında yer alan bu fiil Kırgız Türkçesinde hem sıfat-fiil hem de zarf-fiil yapılarında geçmektedir. Kırgız Türkçesinde tespit edilen *catpaybı* yapısı ise pekiştirme özelliği gösterir. *cat-* ~ *yat-* fiili Karaçay-Malkar ve Karay Türkçesinde bağımsız sözlük anlamıyla kullanılır.

yat- fiilinin geçirdiği bu değişimde gramerleşme teorisinin birtakım aşamalarından geçtiği gözlenmektedir. Bağımsız sözlük anlamı olan “yatmak, uzanmak” anlamlarını kaybedip süreklilik anlamı kazanan bu fiil *anlamsızlaşmaya* uğramıştır. Bağımsız sözcük özelliğini kaybederek yardımcı fiil, zaman, fiilimsi yapısı gibi kategorilerde varlığını sürdürmesi *kategorisizleşme* aşamasına işaret eder. Bu sürecin başında gelen *sıklık* ve onu takip eden *ses kayıpları* da *yat-* fiilinde kendini gösterir. *Ses kayıpları* Karakalpak, Kırgız ve Nogay Türkçesinde bulunmaktadır. Karakalpak Türkçesindeki *atır/barat-/baratır/kiyat-/kiyatır* biçimlerinde fiildeki ön sesin düşmesi ve kendinden önceki sesle birleşmesi söz konusudur. Benzer şekilde Kırgız ve Nogay Türkçesinde de ses kayıplarının yaşandığı görülmektedir: *bar-a cat-* > *barat-*, *kel-e cat-* > *kelat-*; *yuvıkla-y yat-* > *yuvıklayat-*.

yat- fiilinin günümüz Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Türk lehçelerinde hem bağımsız sözlük anlamıyla bağımsız bir sözcük olarak kullanılması hem de gramerleşmiş biçimlerde yaşaması *ayrılma*; var olan dil bilgisel işlevler için yeni bir yapı olarak ortaya çıkma ve eski yeni her iki işlevin de kullanılmaya devam etmesi *katmanlaşma*; bu fiilin süreklilik yardımcı fiili, şimdiki zaman veya gelecek zaman yapısı için belirlenip tercih edilen bir yapı durumuna gelmesi *özelleşme* ve bazı lehçelerde şimdiki zaman ifade eden *-A*, geniş zaman ifade eden *-Ir* ekleriyle kalıplaşıp yine şimdiki zaman ifade eden yapılarda yer alması *yenileme* aşamalarına uyum sağladığını göstermektedir.

yat- fiili henüz fiil çekiminde kullanılan bir eke dönüşmemiştir ancak ses kayıplarından yola çıkılacak olursa Karakalpak ve Kırgız Türkçelerinde bu fiilin ekleşmeye daha yakın olduğu söylenebilir.

Eser Kısaltmaları

- KTS : Kazak Türkçesi Sözlüğü
 KEDS : Kazak Edebî Dilinin Sözlüğü
 TDTEA : Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi
 KTLG : Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri

Kaynakça

- Arıkoğlu, Ekrem; Alimova, Cıldız; Askarova, Rahat ve Selçuk, Bilge Kağan (2017). *Kırgızca-Türkçe Sözlük I-II*. Bişkek.
- Aydın, Erhan (2012). *Orhon Yazıtları*. Konya: Kömen Yayınları.
- Bakırcı, Nedim (2010). *Kırım Tatar Masalları*. Konya: Kömen Yayınları.
- Biray, Nergis; Ayan Ekrem ve Kurmangaliyeva Ercilasun, Güljanat (2015). *Çağdaş Kazak Türkçesi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Caferoğlu, Ahmet (2011). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları (2. bs).
- Ceritoğlu, Murat (2012). *Kırgız Türkçesinin Söz Dizimi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Çulha, Tülay (2006). *Karaycanın Kısa Söz Varlığı*. İstanbul: Kebikeç Yayınları.
- Çulha, Tülay (2019). *Karaycanın Karşılaştırmalı Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Doğan, Oğuz ve Koç, Kenan (2013). *Kazak Türkçesi Grameri*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık (2. bs).
- Eraslan, Kemal (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergönenç Akbaba, Dilek (2011). *Kazak ve Nogay Türkçesi Yazı Dillerinde Tasvir Fiilleri*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ergönenç, Dilek (2019). *Nogay Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gabain, A. Von (1988). *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. Mehmet Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gökçe, Faruk (2013). *Gramerleşme Teorisi ve Türkçe Fiil Birleşmeleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Gül, Kübra (2020). *Kumuk Türkçesinde Birleşik Fiiller* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.
- Gülsevin, Selma (2016). *Karay Türklerinin Dili (Troki Diyalekti)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Haspelmath, Martin (1999) "Why is Grammaticalization Irreversible?", *Linguistics*, 37/6.
- Hopper, Paul J. (1996). "Some Recent Trends in Grammaticalization", *Annual Reviews*, 25.
- Hopper, Paul J. ve Traugott, Elizabeth Closs (2003). *Grammaticalisation*. Cambridge: Cambridge University Press, (2. baskı).
- Kalmıkova, S. A. (1963). *Nogaysko-Russkiy Slovar*. Moskva.

- Karaağaç, Günay (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karahan, Leyla (2013). *Türkçede Söz Dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I -Fiil- Basit Çekim* (2013). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kasapoğlu Çengel, Hülya (2017). *Kırgız Türkçesi Grameri (Ses ve Şekil Bilgisi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kazak Edebî Dilinin Sözlüğü. 15 Cilt* (2011). Almatı.
- Kazak Türkçesi Sözlüğü* (1984) (Çev. Hasan Oraltay, Nuri Yüce, Saadet Pınar). İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Kerimoğlu, Caner (2014). *Türkiye Türkçesi ve Tatar Türkçesinin Karşılaştırmalı Söz Dizimi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Koç, Kenan; Bayniyazov, Ayabek ve Başkapan, Vehbi (2003). *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kuryłowicz, Jerzy (1965). "The Evolution of Grammatical Categories", *Diogenes*, 51.
- Lehmann, Christian (2002). *Thoughts on Grammaticalization*. Arbeitspapiere des Seminars für Sprachwissenschaft der Universität Erfurt (Second revised edition).
- Meillet, Antoine (1912). "L'évolution des formes grammaticales". Erişim: 13 Mart 2021. <https://www.academia.edu/>.
- Muzafarov, Refik ve Muzafarov, Nüzhet (2018). *Kırım Tatar Türkçesi Türkiye Türkçesi Rusça Sözlük* (Çev. Nariman Seyityahya). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Öner, Mustafa (2007). "Tatar Türkçesi", *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Ahmet Bican Ercilasun). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Öner, Mustafa (2015). *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özşahin, Murat (2017). *Başkurt Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Pekacar, Çetin (2007). "Kumuk Türkçesi", *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Ahmet Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları.
- Pekacar, Çetin (2011). *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şahan Güney, Fatma (2015). *Tatarca Referans Grameri*. İstanbul: Kriter Yayınları.
- Şirin User, Hatice (2010). *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Konya: Kömen Yayınları (2. bs).

- Tamir, Ferhat (1999). “Kazak Türkçesinde Kalıp Fiilleri”, 3. *Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı 1996*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tamir, Ferhat (2007). “Kazak Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Ahmet Bican Ercilasun). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tan, Ali (2010). *Kırgız Türkçesinde Tasvir Fiilleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tavkul, Ufuk (2007). “Karaçay-Malkar Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Ahmet Bican Ercilasun). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tavkul, Ufuk (2020). *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, Talat (1988). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tokombayev, Aalı (1947). *Taň Aldında*. Firunze.
- Tolkun, Selahittin (1999). *Kırgız Türkçesinde Master, Partisip ve Gerundiumlar* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Uygur, Ceyhun Vedat (2007). “Karakalpak Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Ahmet Bican Ercilasun). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Uygur, Ceyhun Vedat (2010). *Karakalpak Türkçesi Grameri*. İstanbul: Kriter Yayınları.
- Uygur, Ceyhun Vedat (2019). *Karakalpak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Vardar, Berke (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yayınları (2. bs).
- Yazıcı Ersoy, Habibe (2014). *Başkurt Türkçesinde Kip*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yazıcı Ersoy, Habibe (2018). *Başkurt Türkçesi Grameri*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Yudahin, K. K. (1994). *Kırgız Sözlüğü I-II* (Çev. Abdullah Taymas). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları (3. bs).
- Yüksel, Zühal (2007). “Kırım-Tatar Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Ahmet Bican Ercilasun). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Güncel Türkçe Sözlük*. <https://sozluk.gov.tr/>. Erişim:13 Mart 2021.
- Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. Erişim: 13 Mart 2021. <https://ekitap.ktb.gov.tr/>.